

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

**ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ВІДДІЛІВ РІДКІСНИХ КНИГ
БІБЛІОТЕК В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ**

Харків
2012

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

**ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВІДДІЛІВ РІДКІСНИХ КНИГ
БІБЛІОТЕК В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ**

**матеріали виступів учасників “круглого столу”
(м. Харків, 29 березня 2012 р.)**

За загальною редакцією канд. пед. наук Н. П. Пасмор

**Харків
2012**

ББК 78.3

ПЗ5

Питання вдосконалення діяльності відділів рідкісних книг бібліотек в інформаційному забезпеченні науково-освітнього процесу : матеріали виступів учасників “круглого столу” (м. Харків, 29 берез. 2012 р.) / за заг. ред. Н. П. Пасмор. – Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, наук. б-ка. – Х.: Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2012. – 67 с.

Тези друкуються мовою оригіналу

ЦЕНТР ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ТЕХНОЛОГІЧНА БАЗА БІБЛІОТЕКИ ЕЛЕКТРОННИХ КОПІЙ РАРИТЕТНИХ ВИДАНЬ

**В.Я. Тацій, С.М. Іванов,
В.В. Карасюк, С.В. Глинянський**
Нац. ун-т “Юрид. акад. України
ім. Ярослава Мудрого”

Центр інформаційних технологій (ЦІТ) університету засновано за ініціативи ректора Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” Тація Василя Яковича у 2006 р.

Одним із пріоритетних напрямів діяльності ЦІТ визначено створення електронних копій раритетних книг, що зберігаються у відділі рідкісних видань наукової бібліотеки університету.

З огляду на масштаби проекту розроблено стратегічний план із впровадження новітніх технологій у процес формування електронної бібліотеки, яка врешті має вмістити не тільки всі оцифровані копії раритетних видань, а й найактуальніші, найважливіші праці науковців нашого вузу, а згодом і весь навчальний та науковий фонд бібліотеки. Така робота вимагала залучення найкращих фахівців-бібліотекарів та використання найсучасніших інформаційних технологій. Саме тому це завдання доручено молодому і перспективному підрозділу, до числа співробітників якого також увійшли студенти університету.

З огляду на сказане ЦІТ став технологічною основою створюваної бібліотеки рідкісних видань, яка стане складовою Мультисервісної оптоволоконної інформаційної магістралі нашого навчального закладу.

При роботі у цьому напрямку використано більше 15 сучасних сканерів, які працювали і продовжують працювати щоденно, а для копіювання дуже старих та громіздких книг, що майже неможливо оцифрувати на планшетному сканері, – декілька фото- та відеокамер.

Окрім штатних співробітників підрозділу до цієї справи було вирішено залучити бажаючих та відповідальних студентів

на волонтерській основі. Ці студенти отримали не тільки безцінний досвід роботи із сучасною комп'ютерною технікою та надсучасною комп'ютерною мережею, а й мали змогу долучитися до перлин правової думки, до столітніх фоліантів, із якими їм довелося працювати. Вони були у захопленні від такого спілкування із “сучасним” та “минулим”.

Відтак, для впорядкування та обліку роботи над рідкісними виданнями та з метою підвищення контролю якості електронних версій книг вирішено створити комплекс спеціалізованого програмного забезпечення.

До цього комплексу увійшло декілька модулів.

- 1) Серверний модуль.
- 2) Бази даних.
- 3) Модуль адміністратора.
- 4) Модуль для сканування рідкісного видання.
- 5) Модуль для перевірки оцифрованого матеріалу.
- 6) Модуль для автоматизованого графічного оброблення цифрового матеріалу.
- 7) Модуль компіляції та контролю якості.
- 8) Модуль для створення та редагування електронного каталогу.
- 9) Модуль для завантаження електронної копії раритетного видання до серверу ЦІТ.
- 10) Веб-модуль, який працює в режимі електронного каталогу та повнотекстової бази електронних копій раритетних видань.

Таким чином, розробивши повний комплекс програмних засобів формування бібліотеки електронних копій раритетних видань, ЦІТ перейшов на якісно новий рівень роботи над рідкісними фоліантами.

Із впровадженням новітніх технологій ми маємо можливість створювати, обробляти, зберігати та у подальшому активно використовувати електронні копії книжок. Підвищення якості контенту електронної бібліотеки стало можливим також завдяки застосуванню сучасного обладнання та налагодженню технології отримання цифрових матеріалів.

Створення електронних копій видань – тривалий та кропіткий процес, оскільки така діяльність вимагає високої концен-

трації, зібраності, а також обережності та уважності, бо справу маємо з ветхими рідкісними виданнями. Цей процес розпочинається у відділі рідкісної книги, де відповідальні бібліотекарі після консультацій із кафедрами приймають рішення про необхідність оцифрування того чи іншого видання. Тільки після цього воно береться на облік і готується до обробки.

Усі книги оглядаються співробітниками ЦІТ, перевіряються на цілісність, підклеюються, проводиться підготовка до процесу сканування, наприклад, розділяються сторінки, а також заносяться до реєстру книг, що підлягають оцифровці.

Наступний етап створення електронної копії є найголовнішим – це процес сканування рідкісного видання за допомогою розробленого ЦІТ унікального спеціалізованого програмного забезпечення та використання сучасної електронної техніки різного профілю (сканерів різних форматів, фотоапаратів, відеокамер тощо).

Після отримання первісної електронної копії рідкісного видання починається процес її обробки, до якого входять: 1) внесення бібліографічної інформації про фоліант до загальної бази даних електронних копій раритетних видань на сервері ЦІТ; 2) перевірка якості відсканованого матеріалу та його “звірка” із оригіналом з метою виявлення неякісно оброблених сторінок (помилки сканера, недостатнє притиснення книги до скла сканера, “розмиття” тексту, його “обірваність”, випадково загнуті сторінки тощо), а також помилково пропущених чи двічі відсканованих сторінок; 3) виправлення виявлених недоліків; 4) графічне оброблення цифрових матеріалів: відскановані сторінки спочатку вирівнюються, потім на них виділяються частини із корисною інформацією (текст, малюнки), відсікається зайва інформація, для естетичного впорядкування та зменшення об’єму інформації (з метою заощадження місця на сервері). Така обробка здійснюється за допомогою спеціального програмного забезпечення під контролем оператора та є найтривалішим етапом у обробці книги.

Після остаточної обробки електронної копії раритетного

видання вона завантажується на сервер ЦІТ до каталогу бібліотеки електронних копій раритетних видань. Така копія може бути переглянута на спеціальному сайті за адресою: <http://oldlib.nulau.org.ua>. (див. рис. 1 – 2)

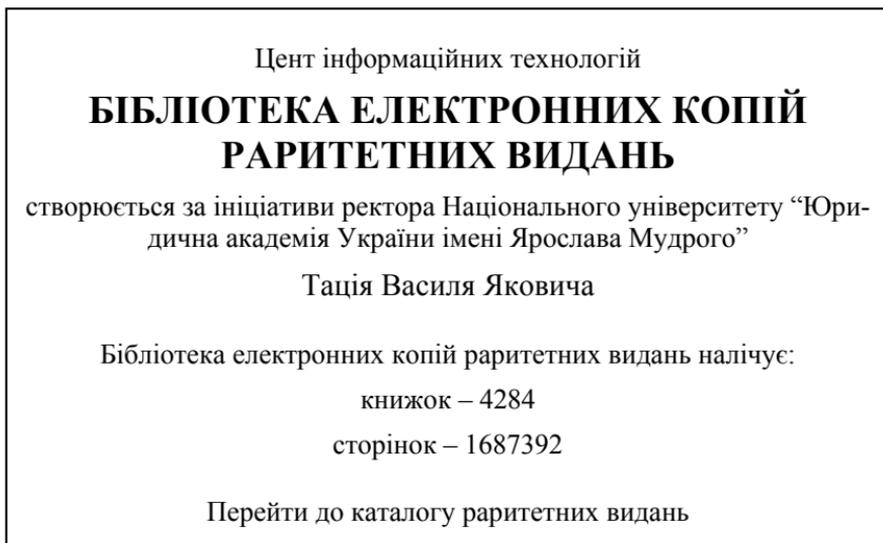

Рис. 1. Головна сторінка бібліотеки електронних копій раритетних видань

На фінальній стадії рідкісні видання, що пройшли процес оцифровки, знову переглядаються на цілісність. У разі виявлення пошкоджень, які виникли під час процесу сканування, книги повторно підклеюються та приводяться у належний стан. І нарешті, після завершення всіх робіт вони повертаються до відділу рідкісної книги на зберігання.

За необхідності може бути проведена процедура створення електронної портабельної (переносної) версії книги для її збереження на електронному носії. У цьому випадку книга додатково оброблюється та зберігається в одному з популярних форматів, як-от DjVu чи PDF.

Варто зазначити, що у зв'язку із створенням вищезазначеного веб-сайта електронної бібліотеки раритетних видань, який розміщений на сервері ЦІТ, потреба у виконанні останніх процедур із електронною копією раритетного видання практично відпадає, адже таку копію, за необхідності та наявності доступу до бібліотеки, можна буде переглянути з будь-якого місця на планеті за допомогою мережі Інтернет.

Отже, підведемо підсумки. За 5 років роботи над рідкісними виданнями Центр інформаційних технологій оцифрував понад 4280 книг, що становить більше ніж 1 687 000 сторінок! І на цьому робота не завершується: постійно обговорюються ідеї вдосконалення тих чи інших програмних модулів, модернізується технологія створення копій рідкісних видань, запроваджуються новітні інформаційні та комп'ютерні технології, які дозволять ще швидше і якісніше копіювати безсмертні наукові здобутки.

АРХІВНИЙ ФОНД ХАРКІВСЬКОЇ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ МУЗИЧНО-ТЕАТРАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. К. С. СТАНІСЛАВСЬКОГО: ІСТОРІЯ І МАЙБУТНЄ

Т. Б. Бахмет, Харків.
спец. муз.-театр. б-ка
ім. К.С. Станіславського

Не секрет, що архівні фонди бібліотек є не тільки їх прикрасою, а виступають, насамперед, ознакою самоцінності і унікальності бібліотеки, довіри до неї як до установи, яка, без сумніву, збереже і організує використання утримуваних нею документів.

Архівний фонд ХСМТБ ім. К.С. Станіславського заснований у 1996 р., тоді до бібліотеки було передано рукописи та документи з особистого архіву родини композитора М.В. Кармінського. Далі до бібліотеки надійшли особисті архіви діячів, які або померли, або виїхали за кордон: композиторів О. Жука, Б. Яровинського, Н. Юхновської, В. Борисова, П. Гайдамаки,

О. Мамонтова, В. Птушкіна, О. Щетинського, О. Грінберга, музикознавців Г. Тюменської, Й. Миклашевського, Л. Решетникова, З. Юферової, акторів Ю. Жбакова, подружжя В. Сухаревої та Б. Розена, Б. Табаровського та О. Рубінського, театрознавців В. Айзенштадта, Л. Філіппенко та Л. Кулішенко, письменників В. Добровольського та З. Сагалова, бібліографа Е. Беркович. Вищезгадані архіви містять багато різновидів документів: звичайні рукописи, машинопис, видання на правах рукопису та друковані, газетно-журнальні вирізки, фотографії, офіційні документи (посвідчення, дипломи, грамоти, довідки), листи, афіші та запрошення, звуко- та відеозаписи на різних носіях, малюнки, альбоми, картотеки тощо.

Крім особистих архівів, які формувалися персонально архівоутворювачами, у ХСМТБ є так звані “меморіальні архіви”, створені за ініціативи працівників бібліотеки – персональні меморіальні архіви композиторів І. Дунаєвського, Й. Шиллінгера, Д. Клебанова. Метою цих зібрань є збереження документів різних осіб, які неможливо утримувати в загальних фондах бібліотеки (ксерокопії рідкісних документів, фото тощо), архівів установ мистецтв (наприклад, архів фотографій спектаклей Харківського театру музичної комедії), збірок старих театральних афіш за різні роки з театральних установ України, навіть матеріалів двох фотовиставок (Г. Беремблума та І. Слети). Віднедавна відпрацьована і альтернативна форма придбання архівних матеріалів – оцифрування документів особистих архівів без приймання джерел до архівного фонду (матеріали оцифровуються та повертаються власнику). Такі матеріали зберігаються тільки в електронному вигляді (приклад – архів харківського фото- і кіноаматора М. Жебракова). Цікавим доповненням архівного фонду є колекція “Домашнє музикування харків’ян”, до якої увійшли і друковані нотні видання, і переписані від руки улюблені класичні твори та шлягери, знайдені в подарованих бібліотеці нотних колекціях.

Працювати з архівним фондом дозволено будь-якій особі, що ним цікавиться, з метою наукового дослідження або виконання творів. Обмеження стосуються тільки друку документів, який потребує дозволу архівоутворювачів.

Дуже важливою є справа популяризації архівних фондів. Пропаганда матеріалів архівного фонду відбувається шляхом організації книжкових виставок, вечорів, навіть свят. Наприклад, один із найбільш популярних архівів – зібрання документів композитора М.В. Кармінського – використовується викладачами та учнями музичних шкіл міста, науковцями завдяки заснованому бібліотекою Святу дитячої музики Марка Кармінського та міським музичним фестивалям. Крім того, проводяться різні дослідження в нашому архіві, публікуються матеріали в наукових виданнях. Так, частково в наукових збірках та Інтернет-виданнях опубліковані матеріали архіву Й. Миклашевського (його листування з музикознавцем Г. Тюменєвою), статті, присвячені родині театрознавця Ткаченка та композитору Шиллінґеру.

Бібліотека ім. К.С. Станіславського не входила у державну програму збереження бібліотечних та архівних фондів 2000-2005 р., оскільки не є сховищем національного значення. Та все ж ми розуміємо, що кожен архів є унікальним і може виявитися важливим для історії – не тільки нашого міста, а й нашої країни, а із завданням збереження таких архівів не впорасться навіть ціла система державних архівів.

Труднощів із утриманням таких архівів багато – це брак робочих рук для розбору і обробки документів, оцифрування тих документів, що знаходяться в поганому стані, відбору матеріалів для реставрації та ін. Проблему можна було б вирішити шляхом залучення волонтерів-спеціалістів (поки що ми їх залучаємо тільки для консультацій з відбору документів та їх ідентифікації, причому безкоштовно).

Сьогодні ми практикуємо оцифрування фонду, особливо це стосується звукозаписів, зроблених на магнітній плівці, яка не може зберігатися довго. Перспективою можна вважати тотальне оцифрування документів та забезпечення доступу до них через Інтернет. Однак і це, і системи клімат-контролю, і спеціальне обладнання та матеріали поки що залишаються у мріях.

КНИГОЗБЕРІГАННЯ: ВІД РУКОПISY ДО ЕЛЕКТРОННОГО НОСІЯ

О.І. Бекішева, наук. б-ка
Нац. ун-ту “Кієво-Могилян. акад.”

Унікальною була бібліотека давньої Кієво-Могилянської академії, закладена, вірогідно, ще в Братській школі. Свою бібліотеку, до якої входили й книги Йова Борецького і Тарасія Земки, – 2131 книгу вітчизняних і зарубіжних видань – заповів Колегіуму митрополит Петро Могила. Так було започатковано традицію дарувати Академії книги. Значні книжкові зібрання передали до академічної бібліотеки Єпіфаній Славинецький, Симеон Полоцький, митрополит Дмитрій Ростовський, ректори Йоасаф Кроковський, Варлаам Ясинський, Давид Нащинський (129 книг), митрополити-покровителі Рафаїл Заборовський (137 книг), Тимофій Щербацький (144 книги), Гавриїл Кременецький (понад 70 книг), історики Микола Бантиш-Каменський (150 книг) й Василь Рубан (154 книги), професори Іван Самойлович (1147 книг), Амвросій Юшкевич. Щедро дарував книги гетьман Іван Мазепа. У 1768 р. була заснована бібліотека при бурсі її вихованцем істориком М. Бантишем-Каменським.

На жаль, бібліотека Академії минулих років не збереглася до нашого часу. Значно постраждала вона від пожеж. Тільки 1780 р. згоріло близько 9 тис. томів, 1811 р. – понад 1000, а з ними – ті цінні відомості, які, можливо, пролили б більше світла на нашу історію. У 1920-х рр. із закриттям Духовної академії бібліотека була розформована, книги потрапили до різних книгосховищ. Частина їх знаходиться нині в Національній бібліотеці України ім. В.Вернадського. На деяких з них можна побачити автографи власників – професорів, ректорів Академії, її покровителів, меценатів.

У 1992 р. відбулося відродження славетної “Кієво-Могилянської академії” та її бібліотеки майже з першої книжки. За 20-річний період існування фонд бібліотеки налічує вже більше 560 тис. екземплярів. І досі питому вагу надходження лі-

тератури становлять дарунки наших меценатів, представників науки та культури як з України, так і з-за кордону. Величезний внесок у фонди бібліотеки зробили відомі представники української діаспори, з найкращих книжок яких сформувалися приватні колекції (зараз їх вже 54) і фонд рідкісних та цінних видань, що складає вже більше 5 тис. примірників: найдавніші видання фонду; прижиттєві видання класиків та неокласиків світової літератури; видання про історію Києво-Могилянської академії тощо. Звичайно, саме стародруків та інкунабул у чистому вигляді наші фонди не мають, але цінні та рідкісні видання відбиралися за: значенням існуючих примірників; змістом; незвичайністю; зовнішнім виглядом; маргільними написами; печатками; екслібрисами; автографами авторів; видані поза межами України (видання наукових установ, прижиттєві видання українських письменників та науковців діаспори); а також періодичні видання політичних, наукових та літературно-мистецьких осередків, видані до 1946 р.

Найдавнішою друкованою книгою фонду рідкісних видань Наукової бібліотеки НаУКМА вважається видання, що вийшло у світ у 1676 р. в Йені (Німеччина). Воно являє собою коментарі та тлумачення до відомої книги Гуго Гроція (юрист, філософ, драматург, поет) “Про право війни і миру” (De Jure Belli ac Pacis) написані Валентином Фельтаймом ректором Йенської Академії.

Хоча девіз нашої Alma Mater “Час плинний, Києво-Могилянська академія вічна”, все ж таки час, суб’єктивні та об’єктивні чинники призводять до втрати світових надбань науки і культури, псування раритетних видань. І особливі умови збереження та обслуговування читачів, консервування і оправа зіпсованих видань, прийняті для ФРВ у нашій бібліотеці, на жаль, зарадити цьому не можуть через значний вік таких книг, поганий фізичний стан, досить низьку механічну міцність паперу, руйнування цвіллю, грибком, комахами, іншими шкідливими факторами. Зважаючи на сказане вище, та беручи до уваги всебічну велику цінність таких документів, для створення цифрових копій старовинних документів було засновано підрозділ сканування документів. Завданням цього підрозділу стало ство-

рення та впровадження ефективної технології сканування, зберігання та представлення старовинних документів. На відміну від технології сканування сучасних документів при скануванні старовинних матеріалів необхідно враховувати багато особливостей роботи з ними. Це і відповідні умови збереження старовинних документів під час сканування, і необхідність забезпечення високої якості відсканованих документів, і надійне зберігання цифрових копій старовинних документів та створення зручного механізму представлення таких копій для кінцевих користувачів. Усе це дозволить дослідникам якомога рідше звертатися до оригіналів.

У збереженні старовинних документів під час сканування значну роль відіграє спеціалізований книжковий сканер ATIZ BookDrive DIY, який комплектується V-образною коліскою и V-образним притискаючим книгу склом. Цей сканер дозволяє сканувати документи без необхідності їх повного розгортання та притискання до пласкої поверхні, крім того в його лампі освітлення відсутні ультрафіолетова та інфрачервона частини спектру які мають негативний вплив на папір старовинних документів. З повними технічними характеристиками сканера можна ознайомитись на сайті <http://www.atiz.ru>. Для обробки результатів сканування використовується програмне забезпечення BookDrive Capture 5.0.2

За допомогою вбудованої в ПЗ BookDrive спеціалізованої скриптової мови ця програма була спеціально налаштована для швидкого та зручного процесу сканування. Висока якість результатів сканування досягнута за рахунок спеціальної підготовки співробітників, що виконують сканування, та завдяки використанню графічного формату TIFF для збереження результатів сканування. Всі результати сканування зберігаються лише в графічному вигляді. Конвертація графічного зображення сторінок документів в їх текстовий вигляд поки що неможлива через відсутність ефективного програмного забезпечення для автоматичного розпізнавання та перевірки текстів стародавніми Європейськими мовами. В майбутньому, якщо з'явиться необхідне програмне забезпечення, процес конвертації буде значно полегшено.

Надійність зберігання цифрових копій старовинних до-

кументів забезпечується сервером з RAID 50 масивом. Розмір RAID масиву нині становить 2 Тб та може бути збільшений при необхідності. Крім збереження результатів сканування в TIFF форматі, вони також зберігаються в JPG форматі, який займає в 10-15 разів менше місця при певному погіршенні якості зображення.

Умови користування фондом рідкісних видань виписані у положенні про ФРВ, зокрема: 1) робота зі стародруками, рідкісними і цінними матеріалами дозволяється лише у читальній залі і тільки за спеціально призначеними для цього місцями; 4) під час роботи з матеріалами фонду рідкісних і цінних книг не дозволяється: виносити їх за межі читальної зали; вносити до читальної зали друковані видання, фото і ксерокопії друкованих видань, коректуру, які не належать Бібліотеці; копіювати матеріали фототехнікою із спалахом та при допомозі копіювальних апаратів (сканер, ксерокс); брати документи вологими та брудними руками; швидко гортати сторінки стародруків; залишати багато закладок, оскільки це деформує блок книги; перегинати книгу вздовж корінця; загинати кути сторінок; самостійно розрізати нерозрізані сторінки; класти на видання папір, на якому робляться виписки; копіювати ілюстрації через кальку; спиратися руками на книгу.

ПРОБЛЕМЫ КОМПЛЕКТОВАНИЯ ОТДЕЛОВ РЕДКИХ КНИГ ВУЗОВСКИХ БИБЛИОТЕК

Н.Н. Булич, Нац. ун-т “Юрид. акад. України им. Ярослава Мудрого”

Культурно-историческая и научная ценность библиотеки намного возрастает, если фонды ее располагают рукописями, редкими и ценными печатными изданиями. Отдел редкой книги Национального университета “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого” – предмет особой гордости. Фонд редких и ценных изданий включает старопечатные книги, кол-

лекцию дореволюционной печати и первых лет советской власти, прижизненные и особо ценные работы классиков юридической науки, изданные в период с 1726 по 1945 гг. В отделе хранятся книги, являющиеся образцами художественного оформления и полиграфического исполнения, миниатюрные и малоформатные издания, репринты и факсимиле, документы с автографами известных юристов, профессорско-преподавательского состава университета. Ценными считаются также отдельные книги с экслибрисами, рукописи, печатные издания III-IV вв., уникальные словари, энциклопедии IX-X вв., произведения выдающихся юристов, ученых, деятелей юриспруденции, прижизненные издания корифеев юридической науки, литература по краеведению, истории Слобожанщины, периодика с 1812 по 1945 гг. (201 название). Общее количество изданий, хранящихся в ОРК, составляет около 30000 книг по праву, истории, философии, экономике, логике и т.д.

В процессе отбора литературы в фонд отдела нами используются следующие критерии, определенные ГОСТом 7.87-2003:

- хронологический;
- социально-ценностный;
- количественный.

Категории изданий, которые отбираются и распределяются в отдел редкой книги нашей библиотеки, значительно расширены и определены на научно-методическом совете, при этом учитывалась специфика научных направлений правовой отрасли вуза, юридическая тематика и др. Названные критерии не во всем совпадают с общепринятыми стандартами (ГОСТ 7.87-2003). Это связано с тем, что фонд юридического вуза имеет некоторые особенности, а ценность книги в данном случае определяется не только существующими критериями, которые указаны в ГОСТе, а и уникальностью содержания, научностью, оригинальностью интерпретации изложенного материала и т. д. Это могут быть, например, первые издания важных юридических и исторических трудов, первые доклады о научных открытиях правовой отрасли, уникальные издания по методике расследования преступлений и др.

При комплектовании фонда редкой книги многие библиотеки, в том числе и наша, сталкиваются с определенными проблемами и сложностями, связанными, в первую очередь, с необоснованной дороговизной издания, отсутствием широкого ассортимента книг по праву, бухгалтерскими сложностями при оформлении покупки книги и т.д.

Комплектование осуществляется путем приобретения книг в книготорговых фирмах, получения в дар от частных лиц, передачи в дар личных коллекций, использования внутренних резервов (например, формирование коллекций, литературы по краеведению).

Хорошо известно, что покупка изданий, которые мы относим к редким, весьма проблематична, т.к. требует особого подхода, знаний, научной интуиции.

Во-первых, комплектатор должен обладать достаточными знаниями, касающимися отраслей права, чтобы определить соответствие книги всем обязательным критериям;

во-вторых, стоимость редких и ценных книг, которые предлагаются книготорговцами, зачастую неадекватна реальной ценности издания;

в-третьих, порядок оформления покупки, особенно у частных лиц, настолько сложен, что для многих бюджетных вузов становится неприемлемым.

Так, многие букинистические магазины и частные предприниматели не имеют полного набора документов, необходимых для совершения сделки купли-продажи на законных основаниях. Серьезной проблемой, на наш взгляд, является и то, что для гарантии соответствия всем главным критериям ценности редкой книги необходима профессиональная оценка, а квалифицированные оценщики, как правило, взимают почасовую оплату за свой труд и, надо сказать, немалую.

Многие книготорговцы теперь используют интернет-магазины для продажи книг, в том числе и редких. Этот способ приобретения книг является для нас новым и требует еще времени для осваивания, т.к. существуют несоответствия между стандартными требованиями бухгалтерии университета и возможностями предоставления необходимых для осуществления оплаты документов со стороны продавца.

Комплекс всех этих проблем позволяет сделать вывод, что комплектование вузовских библиотек редкими и ценными изданиями имеет ряд существенных сложностей и ограничений, что не позволяет активно пополнять фонды библиотек такими видами изданий через магазины.

Важным направлением работы комплектователя является использование других направлений и форм пополнения и развития фондов ОРК, таких как дары от частных лиц, передача в дар личных коллекций и использование внутренних резервов фонда библиотеки. Для этого необходимо проводить мероприятия, направленные на популяризацию меценатства в стенах родного вуза, вербального поощрения, освещение в университетской газете вклада дарителя и т.п. С этой целью проводится ежегодная акция “Подари библиотеке книгу”, в результате которой часть книг передается в фонд ОРК и пополняет коллекцию трудов ученых вуза.

Большое значение в работе по формированию фонда редких книг имеет хранение подаренных личных библиотек (коллекций). С первых лет образования университета в фонд библиотеки поступали книжные собрания от ученых, видных деятелей юриспруденции и образования, судей, депутатов, которые считали передачу личных коллекций в дар родному университету своим долгом. Среди всех хочется особо выделить коллекцию книг академика права Владимира Сташиса, она насчитывает более шести тысяч экземпляров, в том числе редких и ценных книг. Проведя работу внутри основного фонда, были выделены несколько коллекций, книги по праву, а в основном фонде библиотеки осталась большая коллекция художественной литературы.

В современных условиях необходимо искать новые пути комплектования фондов ОРК, которые позволили бы с наименьшими для такого вида документов финансовыми затратами максимально быстро приобрести то или иное редкое издание, необходимое для работы ученых университета. В нашей библиотеке мы пытаемся внедрить такую форму работы, как оцифровка старинных книг, покупка репринтных изданий. Это

является хорошей альтернативой редкой книге, т.к. позволяет активно использовать научную информацию, содержащуюся в тексте оригинала, практически без ограничений.

В данной статье мы не останавливаемся на перспективах практики использования электронных версий редких книг. В непростых условиях, когда купить ценную книгу практически невозможно, у нас есть опыт комплектования фонда ОРК репринтными изданиями. Через интернет-магазин BIBLIARD.RU, в котором представлены репринтные издания дореволюционных книг, мы подобрали ряд изданий, которые отсутствуют в фонде ОРК, но являются необходимыми для научных исследований ученых университета. Поскольку бюджетная организация, каковой является наш вуз, не имеет возможности напрямую покупать книги в РФ, мы приобрели двадцать восемь репринтных книг юридической тематики в издательстве “Право” НАПрН Украины.

Еще одним источником пополнения фонда редких книг может стать поставленный на постоянную основу межвузовский обмен многоэкземплярными изданиями.

Без сомнения, настоящим украшением любой библиотеки считается фонд редких и ценных книг, поэтому пополнение и формирование его является частью основного комплектования библиотечного фонда. Проблемы, связанные с поиском, выбором, приобретением, книгообменом с библиотеками-фондодержателями, требуют обсуждения в широком кругу библиотечной общественности. Свою задачу мы видим в поиске оптимальных путей выявления и разрешения вопросов совершенствования комплектования фондов отдела редких книг и диссертаций нашего университета.

ОЦИФРУВАННЯ ФОНДІВ РІДКІСНИХ ТА ЦІННИХ ВИДАНЬ: СУЧАСНІ РІШЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

**І.Р. Зінькова, ТОВ “Електрон.
архіви України”**

З розвитком Інтернету і цифрових технологій все менше людей знаходять час для відвідин бібліотек з метою пошуку інформації, та все частіше використовують під час пошуку інформаційних ресурсів пошукові системи, електронні каталоги, електронні бібліотеки. Тому сучасні бібліотечні установи як найважливіші джерела знань повинні відповідати вимогам користувачів: бути доступними, оперативними, цікавими. Також бібліотека має виконувати й іншу функцію – надійного збереження наявних фондів, що особливо актуально для відділів рідкісних та цінних видань.

Деякі з цих цінних та рідкісних документів можуть існувати лише в єдиному екземплярі, тому вони є затребуваними не лише українськими дослідниками і науковцями, а й фахівцями з-за кордону. Однак час та людський фактор негативно позначаються на фізичному стані цих матеріалів, тому доступ до них дуже обмежений. Використання ж електронних копій у читальному залі бібліотеки чи через мережу Internet допомагає зберегти оригінали, захистити від повної втрати, одночасно задовольняючи потребу користувачів у доступі до них.

Найбільші бібліотеки Північної Америки та Європейського континенту вже прийшли до висновку, що фонди бібліотеки не можна приховувати, а навпаки – необхідно надавати вільний доступ (безкоштовний, або умовно платний) до їх електронних копій через мережу Інтернет для розширення світогляду у молоді, підтримки досліджень науковців, підняття престижу та популярності самої бібліотеки, поширення інформації про культурні цінності країни, підтримки статусу країни в світі, оптимізації бібліотечної справи в цілому.

Загальновідомими електронними бібліотеками, які представляють оцифровані фонди різних культур та країн, є

Europeana, Digital Public Library of America, World Digital Library та ін. А у жовтні 2011 р. між двома найбільшими цифровими бібліотечними мережами світу World Digital Library і Europeana було досягнуто угоди про взаємодію з метою надання вільного доступу до більшої частини світової культурної спадщини якомога більшому числу жителів нашої планети. Тому планується видозміна технічної структури Digital Public Library of America таким чином, аби була можливість взаємодії з Europeana. Об'єднані бази даних міститимуть мільйони книг, газет, рукописів, зображень, аудіо- і відеозаписів та інших матеріалів різних форматів.

Оцифрування документів та книжок, як і будь-яка сучасна технологія, не стоїть на місці. Найбільші бібліотеки світу щонайменше 20 років проводять такі роботи. За цей час сформувались вимоги до обладнання та технологій, використовуваних при оцифруванні.

Основними вимогами до електронних ресурсів бібліотек є:

- суворо впорядкований вихідний масив образів;
- автентичність графічних образів оригіналу;
- відсутність дублів, пропусків, образів з частковою втратою інформації – геометричними викривленнями;
- придатність електронного ресурсу для використання в програмах перегляду в читальних залах, Інтернеті та в якості страхової копії.

До самих графічних образів вимоги такі:

- рівномірне освітлення без полісків та тіні від палітурки;
- рівні геометричні розміри образів сторінок книги (за винятком вклейок нестандартного розміру);
- орієнтація по тексту (нахил тексту не більше за $0,5^\circ$);
- відсутність викривлення тексту (в тому числі на згині сторінки);
- однакова глибина і насиченість кольору сторінок;
- нумерація сторінок не повинна перериватись (за винятком порушення нумерації в оригіналі);
- чітке фокусування зображення;
- неприпустима втрата інформації.

Сканування повинно проводитись на спеціалізованих сканерах, які повністю виключають інфрачервоне та ультрафіолетове освітлення оригіналу, а також псування палітурки та сторінок книг. Для цього сканування має виконуватись безконтактним способом при спеціальному “холодному” (діодному) освітленні.

При скануванні книг з ветхою палітуркою обов’язковою умовою є використання коліски, яка виключає перегин палітурки. У випадку, якщо кут розкриття книги обмежений, її сканування необхідно виконувати з використанням підставки з кутом розкриття 90°.

Існуючі вимоги до роздільної здатності сканування та подальшої обробки зображень наведені в таблиці.

Т а б л и ц я

Тип оригіналу	Вид копії	Формат	Роздільна здатність та інші вимоги
Текстові: друковані книги, буклети, брошури, газети великого формату, листівки, видання-одноденки, рукописи (текст і текст з ілюстраціями у відтінках сірого)	Grayscale	TIFF	300 DPI; обрізання від 0,6 до 0,75 см від текстового блоку (бажано) або 0,6 - 0,75 см від краю листа, за наявності артефактів; 8 - bit grayscale
Текстові: друкарські книги, буклети, брошури, листівки, видання-одноденки, рукописи (текст з кольоровими ілюстраціями)	Color	TIFF	300 DPI; обрізання від 0,6 до 0,75 см від текстового блоку (бажано) або 0,6 - 0,75 см від краю листа, за наявності артефактів; 24 - bit color RGB
Текстові: газети, періодичні видання	Grayscale чи color (залежно від оригіналу)	TIFF	300 DPI; обрізання по текстовому блоку; 8 - bit grayscale або 24 - bit color RGB

Тип оригіналу	Вид копії	Формат	Роздільна здатність та інші вимоги
Графіка, зображення : фотографії, літографії, дагеротипи, слайди, позитиви, негативи	Grayscale чи color (залежно від оригіналу)	TIFF	300 DPI; обрізання 0,6 - 0,75 см від краю зображення; 8 - bit grayscale, 24 - bit color RGB; якщо зображення менше ніж 10 x 12 см, 600 DPI.
Картографічні матеріали: карти, атласи	Color	TIFF	300 DPI; обрізання 0,6 - 0,75 см від краю зображення; 24 - bit RGB

Створення копій з роздільною здатністю 300 dpi дає можливість забезпечення базового доступу до вмісту матеріалів. Для певних із них може бути визнана відповідною оцифрування з роздільною здатністю від 400 до 600 DPI, щоб забезпечити якісне оптичне розпізнавання тексту або поліпшити розпізнавання артефактів на оригіналі.

Вимоги до формату файлів: TIFF 6 format, uncompressed.

Під час сканування книг можливе збереження кількох варіантів образів.

Перший варіант – мастер-копія з високою роздільною здатністю (300-600 dpi), яка має надійно зберігатися та не надається широкому колу читачів. Вона може бути використана бібліотекою, наприклад, для якісного друку втраченої сторінки чи передруку книги, створення страхової копії на мікрофіші. Використання мастер-копії сторонніми особами не допускається, тому вона зберігається таким чином, щоб захистити від несанкціонованого доступу.

Другий варіант – електронна читацька копія. Вона має меншу роздільну здатність: попри її читабельність – якість зображення недостатня для друку. Файли зберігаються в форматах PDF, DJVU чи JPG. Ці електронні копії можуть бути переглянуті тільки в електронному читальному залі бібліотеки без права копіювання, сторінки помічені водяними знаками, що унеможлиблює їх незаконний передрук. Варто зазначити, що

електронними примірниками видань можуть одночасно користуватися одразу декілька відвідувачів, а отже, це підвищить задоволеність читацьких потреб.

Для того, щоб процес оцифрування та подальшої обробки образів відповідав вказаним вище вимогам, навіть найбільшій бібліотеки звертаються до спеціалізованих компаній-виконавців. Масштабне ж виконання робіт з оцифрування тільки силами бібліотеки видається нераціональним, оскільки вимагатиме:

- розширення штату працівників: наймання та навчання операторів сканування, операторів обробки та перевірки якості зображень, технічного персоналу для обслуговування техніки, програмістів;

- закупівлі дорогих професійних сканерів декількох форматів (вартість якого становить від 30 тис. до 50 тис. доларів за одиницю), комп'ютерної техніки та спеціалізованого програмного забезпечення.

Наявність високоякісних, виконаних з дотриманням вказаних вище вимог, електронних копій цінних видань, особливо тих, які становлять культурну та історичну цінність, є передумовою для можливості розміщення їх в таких всесвітньвідомих електронних ресурсах, як Europeana, World Digital Library, Global Memory Net, тощо, які мають жорсткі вимоги до якості представлених зображень.

Поширеним явищем в світі є купівля-продаж, обмін електронних книг між різними бібліотеками (з дотриманням авторських прав та прав власності). Бібліотеки можуть обмінюватись не тільки електронними образами, а й бібліографічними описами до них. Популярним явищем є створення єдиного (корпоративного) каталогу декількох бібліотечних установ, наприклад в межах ЦБС або всієї країни.

Отже, можна стверджувати, що реалізація робіт з високоякісного оцифрування книжкових фондів виводить бібліотеку на новий, значно вищий рівень обслуговування відвідувачів.

Метою проведення таких робіт є:

- збереження рідкісних, старих, пошкоджених матеріалів від подальшого руйнування;

- підвищення рівня обслуговування відвідувачів;

– ширші можливості надання доступу науковцям, студентам до фондів бібліотеки, в тому числі дистанційно – через мережу Internet;

– популяризація бібліотеки та України загалом, через представлення певних фондів у всесвітніх електронних бібліотеках;

– підвищення рівня зацікавленості й відвідуваності закладу тощо.

КОЛЛЕКЦИОННОЕ ХРАНЕНИЕ ИЗДАНИЙ В ОТДЕЛАХ РЕДКИХ КНИГ

Л. Г. Зоря, науч. б-ка
Нац. ун-та “Юрид. акад. Украины
им. Ярослава Мудрого”

Фонды редких изданий библиотеки представляют огромную историческую, духовную, культурную, научную и материальную ценность.

Одной из главных задач библиотеки является максимальное раскрытие богатейшего книжного наследия предыдущих поколений. Общепринятые мировые нормы хранения редких изданий предусматривают создание отдельных коллекций. Таким образом, основное направление деятельности отдела редких книг и диссертаций библиотеки Национального университета “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого” – формирование таких коллекций, что позволит популяризировать уникальные печатные издания и приблизить их к пользователю.

Работа над созданием книжных коллекций требует последовательного и скрупулезного просмотра фонда. В процессе этого исследования были выделены собрания книг, которые составили основу *коллекции старопечатных изданий*. В названной коллекции среди бесценных раритетов имеются: политико-философский трактат профессора риторики и пиитики

Киево-Могилянской академии Феофана Прокоповича “Правда воли монаршей” (1726 г.), “Уложение, по которому суд и расправа во всяких делах в Российском государстве производится, сочиненное и напечатанное при владении Его Величества Государя Царя и Великого Князя Алексея Михайловича Всея России Самодержца в лето от сотворения мира 7156” (1737 г.), “Судебник Царя и Великого Князя Ивана Васильевича Всея России Самодержца” (1768 г.), “Указы, блаженные и вечнодостойные памяти Великой Государыни Императрицы Екатерины Алексеевны и Государя Императора Петра Второго” (1777 г.), прижизненные труды М.В. Ломоносова, Ф. Дилтея, трехтомник произведений экономиста Адама Смита (1805, Глазго, англ. яз.), фундаментальный Словарь истории и критики П. Беля в 2-х т. (1726, Амстердам, фр. яз.), двухтомный труд адвоката парламента Франции мистера Дуплеси, посвященный правовым обычаям Парижа (т.1) и анализу всех уголовных процессов Франции (т.2) (1726, Париж, фр. яз.) и др. (20 единиц).

Сформирована также *коллекция рукописных изданий и литографий*, представленная трудами известных правоведов XIX – нач. XX в. Среди них сочинения ученых в области государственного, международного, уголовного права, теории права Д.И. Каченовского, В.П. Даневского, В.И. Сергеевича, М.М. Ковалевского и др.

Особое внимание уделяется созданию тематических коллекций в соответствии с профилем нашего вуза. Результатом работы по отбору источников стало собрание книг, которое составляет *коллекцию изданий серии “Харьковская правовая школа” (191 экз.)*. Она включает работы представителей харьковской юридической науки, деятельность которых способствовала развитию системы национального права, а также была направлена на совершенствование методики преподавания правовых дисциплин на юридическом факультете Харьковского университета, а затем в Харьковском юридическом институте. Это труды таких выдающихся ученых-правоведов, как В.М. Гордон, Н.А. Гредескул, Н.А. Максимейко, Н.И. Палиенко, П.П. Цитович, А.Н. Фатеев, Н. Бокариус, В.С. Трахтеров и др. Собираются редкие книги с их автографами и дарственными

надписями, которые составляют самостоятельную *коллекцию автографов правоведов XIX – начала XX вв.* В эту коллекцию вошли книги с автографами С.П. Никонова, М.М. Гродзинского, Л.И. Петражицкого, А.С. Алексеева, Б.А. Кистяковского, А.Д. Киселева и др. (72 автографа). Мы планируем, что коллекции книг харьковских ученых-правоведов станут частью мемориального фонда научного наследия Национального университета, а также цифровым контентом образовательной среды вуза.

В фонде отдела редких книг и диссертаций хранится *коллекция диссертационных исследований*, состоящая из 1400 кандидатских и докторских диссертаций, защищенных в Национальном университете “Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого” либо в других вузах под научным руководством наших ученых.

Большой интерес для читателей представляет *коллекция журналов и газет (1812-1945)*, которая включает 194 названия. В их числе периодические издания правовой тематики, по истории, экономике, политике, философии, образованию, литературоведению. Это, прежде всего, “Вестник права” (1899-1906, 1914-1916), “Юридические записки” (1859-1914), “Юридический журнал” (1860-1861), “Судебный журнал” (1867-1869), “Судебное обозрение” (1904-1905), “Тюремный вестник” и т. д.

Уникальна своей наполненностью и *коллекция научной и учебной литературы из личной библиотеки академика права Владимира Сташиса* (около 4 тысяч экз.). Собрание книг включает монографии, учебники, материалы конференций, научные сборники, статьи по уголовному праву, уголовному процессу, криминалистике, криминологии, гражданскому, международному, финансовому праву, истории и теории права, истории Украины, а также редкие издания XIX в. Все книги имеют автографы и дарственные надписи авторов – современных ученых-юристов Украины и стран СНГ, что свидетельствует об авторитете и влиянии харьковской правовой школы на организацию юридической науки, практики и образования.

Кроме создания перечисленных коллекций научных трудов, отдел редких изданий ведет работу по формированию *коллекции миниатюр*, которая на сегодняшний день насчитывает более 50 экземпляров.

Работа отдела редких изданий и диссертаций библиотеки нашего вуза по созданию коллекций направлена на наиболее полное отображение богатства фонда редких книг, что в перспективе выступит основой музейно-коллекционного экспоната нового ресурсного комплекса “Научная библиотека Национального университета “Юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого”.

ВПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В РОБОТУ ВІДДІЛІВ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ

З.М. Карась, Нац. ун-т “Юрид. акад.
України ім. Ярослава Мудрого”

Розповсюдженість та доступність застосування інформаційних технологій привели до суттєвих змін у діяльності бібліотек, які пов’язані з упровадженням нових форм обслуговування користувачів. Нині бібліотеки перетворюються із книгосховищ друкованих видань на автоматизовані центри, електронні бібліотеки, доступ до яких надається через телекомунікаційні мережі.

Як показує практика останніх років, читачі здебільшого приходять до бібліотеки не тільки за книгами, а й отримати необхідну інформацію чи електронний ресурс. Завдяки автоматизованим процесам бібліотека поступово трансформується в центр створення інформаційних електронних ресурсів, зберігаючи в той же час повсякденні функції з обслуговування користувачів друкованими виданнями.

У зв’язку з цим відділ рідкісних видань і диссертаций Національного університету “Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого” ставить перед собою, як мінімум, дві мети: з одного боку, збереження фонду, а з іншого – поступове переведення його на електронні носії. Нагальна потреба в оцифруванні документів зростає із року в рік і пов’язана передусім із підвищенням попиту серед користувачів електронних копій. Для вирішення завдань електронного копіювання рідкісних видань ство-

рено автоматизоване робоче місце, оснащене спеціалізованим устаткуванням і програмним забезпеченням. Більш активному процесу оцифрування рідкісних видань сприяє співпраця з Центром інформаційних технологій нашого вузу. У результаті обговорення цього питання прийнято рішення про об'єднання зусиль у поетапному здійсненні страхового копіювання рідкісних книг. Визначені пріоритети відбору для сканування, відібрані рідкісні видання за наступними параметрами: хронологія; єдиний екземпляр у фонді; ветхі книги, а також видання, які користуються особливим попитом у читачів. Після відбору матеріалів документ сканується, а потім обробляється для досягнення необхідної якості та переведення його в формат “дежавю” Центром інформаційних технологій нашого вузу. Таким чином, оцифрування рідких книг дозволяє розширити можливості доступу користувачів до старих видань, а також дає змогу зберегти оригінал.

Після обстеження фонду на ветхість і пошкодження, вивчення читацького попиту були обрані пріоритетні напрями оцифрування раритетних видань, а саме:

- “Харківська правова школа”;
- “Кращі дореволюційні підручники з галузей права”;
- “Золоті сторінки світової правової думки”.

Наступним етапом оцифрування рідкісних видань стала підготовка спільно з Центром інформаційних технологій тематичних дисків за окремими галузями права, зокрема: кримінальне право, цивільне право, адміністративне право, конституційне право, теорія та історія права, криминологія тощо. У межах дослідження співробітниками відділу наукової спадщини вчених харківської правової школи підготовлені електронні копії тематичних підборок “Смертна кара”, “Вчення про правопорушення”, “Статути”. Розроблені і оформлені електронні біографічні довідники з творчості видатного харківського правознавця, теоретика права Миколи Івановича Палієнка, а також відомого цивіліста Володимира Миколайовича Гордона тощо. Робота зі створення електронних копій продовжується. Нині уже оцифровано 4000 рідкісних книг. Плануємо оформити ці страхові копії видань як базу даних з правом інтелектуальної власності університету на ресурс.

Беруть активну участь у формуванні електронної бібліотеки рідкісних видань наші читачі. Вони дарують бібліотеці електронні копії своїх наукових праць, різноманітні документи правової спрямованості на електронних носіях, наприклад, біографічні нариси, збірки, статті, законодавчі акти тощо. Завдяки такій співпраці створено електронний ресурс “Історія Української держави”, у структурі якого монографії, архіви та матеріали судової практики, у цілому майже 200 повнотекстових документів.

Формування електронних каталогів бібліотек, у тому числі і ретроспективних, дає можливість ученим знайти інформацію про будь-яку рідкісну та цінну книгу, необхідну для їх наукових досліджень. Проте самі книги майже недосяжні для широкого загалу читачів. Створення електронних копій книг дозволяє збільшити можливість одержання раніше недоступного документа. Однак разом із цим виникають і деякі проблеми при ознайомленні з електронним носієм авторського права, існує потреба у створенні регіонального Єдиного фонду електронних копій, що допоможе вирішити наступні завдання:

а) виключити можливість дублювання при оцифруванні документів;

б) налагодити механізм обміну копіями між вузами;

в) здійснити разове сканування документів, представлених у фондах більшості бібліотек;

г) надати можливість користувачам отримати інформацію в електронному каталозі з бібліографічного опису і зв'язати його з електронною копією (зв'язок між описом і копією).

д) передбачити певні рівні доступу до електронних копій: користування електронними копіями в бібліотеці, виключаючи можливість копіювання; фрагментом електронної копії (ЕК), оцінюючи її якість та можливість замовити за ЕК.

За оцінкою наших користувачів, робота, що проводиться з оцифрування фонду, дуже корисна, дасть змогу мати вільний доступ до ресурсів рідкісних книг і стане потужним внеском нашої бібліотеки у виконання Національної програми “Бібліотека – XXI”.

Проблемні питання, характерні і для інших бібліотек, стосуються наступного: технічного забезпечення – придбання

високоякісних апаратів сканування; юридичного супроводу – основною проблемою залишається відсутність законодавчих заasad можливості продажу дисків, тому що перелік платних послуг бібліотек відстає від потреб сьогодення. Вважаємо, що поступове вирішення окреслених проблем виведе бібліотеки на більш сучасний рівень роботи.

ЦІННІ ВИДАННЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ НАУКИ СЛОБОЖАНЩИНИ 18-19 ст.

І.В. Киричок, Т.В. Костюкевич,
наук. біб-ка Харків. нац. мед. ун-ту

Історія формування фонду Наукової бібліотеки Харківського національного медичного університету (НБ ХНМУ) пов'язана із відкриттям у 1805 р. Імператорського Харківського університету з чотирма факультетами, один з яких був медичний. На цьому факультеті створювались кафедральні бібліотеки, фонд яких формувався із особистих зібрань та праць учених кафедр, дарувань та пожертвувань. Частина книжкових фондів кафедр факультету, пройшовши всі етапи реорганізації, стали базою для створення бібліотеки медичного інституту, а згодом – медичного університету.

Фонд НБ ХНМУ, що формується більше 200 років, налічує понад 1 млн екземплярів, серед яких колекції раритетних рукописів і друкованих видань, датованих XVII-XVIII ст. (майже 3 тис. екз.). Є у фонді іноземні видання, найстаріше з яких датоване 1672 р. Тому в бібліотеці виділено фонд рідкісних та цінних книг (видання до 1900 р.).

У фонді є цінні видання з приватних бібліотечних колекцій відомих учених-медиків. Про це свідчать виявлені на документах особисті печатки видатних вчених: В.Я. Данилевського, Д.К. Родзаєвського, С.М. Компанейця, І.П. Щелкова, С. Алферева, М.А. Попова, В.Ф. Грубе, Н.С. Бокаріуса, В.В. Фавра, В.П. Крилова,

М.К. Кульчицького, В.П. Воробйова, Г.Л. Янковського та інших. Особливу цінність становлять книги з автографами або надписами видатних вчених-медиків. Дарчі вітніваті написи, власноруч зроблені помітки тепер уже історичними постатями медичної науки і практики переносять нас в епоху героїчних сподвижників медицини.

У вивченні історичного розвитку медичної науки, становлення Харківської медичної школи цінним є унікальний фонд дисертацій, захищених у нашому університеті з дня його заснування. В ньому знаходяться дисертації відомих учених-медиків – це праці Л. Гіршмана “Матеріали для фізіології цвѣтоощущенія” (1868); М. Тринклера “Къ хирургіи поперечныхъ переломовъ надколѣнника. Харьковъ, 1899”; З. Стрельцова “Объ интерстиціальному росту костей. Харьковъ, 1874”; Э.Ф. Беллина “Травматическія поврежденія селезенки въ судебно-медицинскомъ отношеніи. Харьковъ, 1888”; П. Шатилова “Къ ученію о формахъ пульсовыхъ кривыхъ. Харьковъ, 1902”; В.В. Фавра “Опытъ изученія малярії въ Россіи въ санитарномъ отношеніи. Харьковъ, 1903”; Л.Е. Розенфельда “Къ химіи пластинновъ. Матеріали къ изученію продуктовоу расщепленія казеиноваго пластина. Харьковъ, 1906”; дисертація Д. Менделеева “Разсужденіе. О соединеніи спирта съ водою” (1865) на одержання ступеня доктора хімії у Імператорському Санкт-Петербурзькому Університеті та ін.

На титульному листі дисертації на ступінь доктора медицини лекаря П. Морозова “О влияніи способа растягиванія (Distractionsmethode) на тазобедренный и колѣнный суставы. Харьковъ, 1875” є дарчий запис “*Профессору Ивану Петровичу Щелкову въ знакъ уваженія отъ автора*”, а також печатка “Физиологическая лабораторія Импер. Харьковскаго Университета”. Про відношення до кафедральних фондів свідчать різноманітні печатки, такі як “Гигиеническая лабораторія”, “Фармакологическая лабораторія”, “Анатомический театр”, “Патолого-анатомическій кабинетъ” Імператорського Харківського Університету, “Библиотека Кафедры Общей Гигиены 1-го Харьковского Медицинского Института” та ін.

Навчальна база медичного факультету була надзвичайно бідною, літератури було недостатньо для забезпечення навчального процесу. Спочатку лекції переписувались і відтворювались за допомогою літографії. Особливу увагу привертають: “Щелкова Лекції по фізіології” (1879); “Записки по Физиологии, составленныя по лекціямъ ординарнаго профессора Императорскаго Харьковскаго Университета И.П. Щелкова, исправленныя и дополненныя лектором. Харьковъ, 1880” з малюнками будови нирки, очного яблука тощо, зазначками і підкресленням синім та червоним олівцями в процесі навчання; “Патологическая анатомія Профессора Доктора Д.Ө. Лямбля. Записки Студента Кремянскаго по чтеніямъ Лямбля, въ Императорскомъ Харьковскомъ Университетѣ, въ 1861-62 академич. году. OSTEOPATHOLOGIA (выпускъ первый). Харьковъ, 1861”; “Патологическая анатомія Профессора Доктора Д.Ө. Лямбля. Записки Студента Н. Афанасьева по чтеніямъ Лямбля, въ Императорскомъ Харьковскомъ Университетѣ, въ 1864-65 академич. году (выпускъ четвертый) DERMATO-PATHOLOGIA. Харьковъ, 1865”; “Фармакологія съ Рецептурой. Лекції Ординарнаго Профессора Императорскаго Университета Св. Владимира В.В. Беккера. Изданныя Студентами Медицинскаго Факультета. Кіевъ, 1856”. На документі “Курсъ фізіологической химіи, читанный пр. Кураевымъ въ 1903/4 уч. Году” є надпис про те, що “*Владимиръ Мейеръ 1904 г. Готовился къ докторантскому экзамену въ октябрѣ 1913 г.*”. У фонді знаходяться лекції фізики Н. Пільчикова (1892-1893), мікробіології (написав студент Гормітц) та інші.

Між студентами факультету було налагоджено книгообмін. У подальшому на громадських засадах була створена студентська бібліотека, про що вказує на деяких документах печатка “Бібліотека читальня Професіонального союзу студенто́въ медиковъ Харьк. Унив.”. У фонді НБ ХНМУ видань співорітників медичного факультету до 1900 р. близько 120 робіт.

Вивчення рідкісних видань має важливе краєзнавче значення. Особливою подією в історії медицини не тільки України, а й за її межами стало створення у 1861 р. Харківського медичного товариства, засновниками якого стали представники пере-

дової медичної інтелігенції нашого міста (В.Ф. Грубе, Д.Ф. Лямбль та ін.). Прогресивна діяльність медичної еліти знайшла своє відображення в звітах та збірках праць, в яких йдеться про становлення і розвиток перших лікувальних установ, лікарської справи, цивільної, військової, земської медицини, висвітлено боротьбу з чумою та інфекційними захворюваннями, питання краюї патології та епідеміології тощо.

Збереглися звіти про санітарну практику нашого міста, документи про становлення його санітарно-епідемічної служби. Так, вивчались санітарно-гігієнічні умови життя населення м. Харкова та Харківської губернії, захворюваність на інфекційні хвороби, можливі методи боротьби з ними тощо. Серед видань дисертація Є. Святловського “Матеріали по вопросу о санитарномъ положеніи русскаго крестьянства. Медико-топографическое описаніе Волчанскаго уѣзда Харьковской губерніи” (1887), книга проф. Ір. Скворцова “Планы и способы санитарныхъ исслѣдованій (Второй отдѣл “Курса практической гигиены)”” (1889). Це видання автор присвятив “всѣмъ радѣющимъ о здоровьи русскаго народа и земскимъ врачамъ въ особенности”, А. Ромашкевич “Заразныя болѣзни среди населенія Харьковскаго уѣзда. Санитарно-статистическое исслѣдованіе за 1892-96 г.г.” (1899) та ін.

Ці видання мають загальнонаціональне значення, оскільки зіграли важливу роль в розвитку і становленні медичної науки та практичної ланки охорони здоров'я не тільки Слобожанщини і України, а й всього світу, адже відомо що наші вчені виїжджали за кордон боротися з епідеміями інфекційних хвороб, використовуючи свій досвід та науковий потенціал.

Вивчаючи документи фонду рідкісних та цінних видань, можна простежити життя і діяльність окремих працівників і студентів університету. Так, готуючи матеріали до “Історії Харківського Університету”, професором М.О. Поповим друкується низка біографій професорів, прозекторів: професорів Л.О. Ванноті, Д.Ф. Лямбля, І.Ф. Леонова, П.А Нарановича, прозекторів І.О. Вілкомірського, П.В. Дударєва та інших.

Про ці видання можна багато розповідати, адже кожен документ – це книжковий пам'ятник нашої історії: друкарства,

тієї епохи, розвитку медичної науки і практики, життя і діяльності медиків-гуманістів. Вивчення цього фонду поступово розкриває свої таємниці, розповідаючи про сторінки історії медицини, історичні події нашого університету і міста.

Отже, книжковий пам'ятник є унікальним і незамінним письмовим свідоцтвом історичного розвитку людства, особливим примірником серед пам'ятників історії і культури. Він змушує нас замислитися не лише про давнину, а й про дбайливе ставлення та збереження того, що ще не встиг винищити час, що ще можна зберегти для наступних поколінь. Необхідно зберегти кожную культурну цінність, кожне видання фонду рідкісних та цінних видань для нинішнього та майбутнього соціально-економічного, наукового і культурного життя суспільства, оскільки книжковий пам'ятник служить основою його духовного та інтелектуального розвитку.

**ПРИВАТНА КНИЖКОВА КОЛЕКЦІЯ
ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА В НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ “КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ”.
КОРОТКИЙ ОГЛЯД ФОНДУ, УМОВИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРІГАННЯ**

І.О. Кізченко, наук. б-ка
Нац. ун-ту “Києво-Могилян. акад.”

Надбанням Національного університету ”Києво-Могилянська академія (НаУКМА) та всієї України у 2007 р. стала приватна колекція видатного вченого зі світовим ім'ям Омеляна Йосиповича Прицака, яку він заповів передати на батьківщину для всіх зацікавлених теперішніх і прийдешніх дослідників в Україні й світі. Омелян Йосипович Прицак (07.04.1919 – 29.05.2006) видатний український вчений, історик і сходознавець, іноземний член Національної академії наук України, фундатор і багатолітній директор Українського наукового інституту Гарвардського університету та Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України, один з ініціаторів створення Міжнародної асоціації українців.

Протягом усього свого довгого і насиченого наукового життя професор О. Прицак був активним дослідником та “збирачем скарбів”, оскільки книжкова колекція, зібрана ним по всьому світу, є яскравим і, за своїм наповненням, неповторним скарбом, адже деякі книжки є одиничними і рідкісними, як в Україні, так і в світі. Свою колекцію він оцінював як унікальну і базову для розбудови такого напрямку як тюркологія.

Найдавнішою друкованою книгою колекції є перше арабське видання книги “Книга стомленого у мандрах по областях” знаменитого арабського географа Ал-Ідрісі (De geographia vniuersali: hortulus cultissimus, mire orbis regiones, prouincias, insulas, vrbes, ea, Romae: In Typographia Medicea, 1592), видана в Римі у друкарні Медичі в 1592 р. Попереднім власником книги, імовірно, був видатний вчитель Омеляна Прицака Агатангел Кримський, про що свідчить його підпис на титульній сторінці, а також печатка Книгозбірні Кабінету Арабо-Іранської Філології УАН. Ця книга має найдавнішу історію серед усіх друкованих видань колекції, дослідити яку зможуть допомогти наявні філіграні та чисельні маргінальні написи.

Ознайомитися з повним переліком книг колекції О. Прицака можна, скориставшись електронним каталогом наукової бібліотеки НаУКМА <http://www.library.ukma.kiev.ua/>, обравши, відповідно, у пошуку “О. Прицак” і пошук у полі “колекція”. Всього колекція налічує понад 20 тис. примірників, із них 26 примірників XVI – XVII ст., 370 примірників XVIII – XIX ст.

Крім друкованих книг колекція ще вміщує 42 примірники рукописних книг арабською, перською, османсько-турецькою мовами, датування яких є у межах XVI – XVIII ст. Тематика рукописів – поетичні збірки, теологічні трактати, словники, граматики, молитовники, трактати з астрономії, збірка зразків вишуканого стилю у листуванні, історико-генеалогічна збірка, де представлені списки та генеалогія султанів, візирів та кримських ханів, особливо цікавими є збірки “Бустан” та “Гулістан” видатного перського мислителя середньовіччя Сааді.

Треба зауважити на особливу шанобливість Омеляна Йосиповича у ставленні до книг, оскільки його колекція – це взірець для книголюбів. Свої книги він плекав і доглядав, тому за першої потреби замовляв нові оправи. Деяким книгам він за-

безпечив просту стабілізацію, вмістивши їх у спеціальні коробки відповідного розміру і в такий спосіб убезпечив великий масив книг від впливу зовнішніх руйнівних факторів.

Окремої уваги заслуговує створена ним колекція конволютів – тематичних зшитків найрізноманітніших матеріалів, загальна кількість яких становить близько 300 одиниць. Кожен зшиток об'єднує від двох до сорока видань. Тематика та компонування цих матеріалів ілюструє почерк видатного вченого, адже зібрані ним наукові “вершки” дозволяють бачити та досягти напрямки його наукового пошуку. Більшість об'єднаних у конволютах книг, брошур, відбиток, періодичних видань мають дарчі написи авторів, що може бути основою у дослідженні його спадщини. Щоб переглянути тематику та наповнення колекції конволютів, потрібно зайти на електронну сторінку бібліотеки НаУКМА <http://www.library.ukma.kiev.ua/>, задати слово “конволют, вибрати у полі пошук “всі поля” та обмежити пошук місцем знаходження “колекція О.П. Пріцака”.

Києво-Могилянська академія, отримавши на довічне зберігання неоціненний спадок великого науковця, поставилася до процесу забезпечення умов зберігання дуже серйозно. Адміністрація університету подбала про оптимальне приміщення, створила всі належні умови зберігання, забезпечила відповідність температурно-вологісного режиму та режиму освітлення всім нормам та вимогам, що ставляться до таких приміщень. Крім того наукова бібліотека активно впроваджує інноваційні проекти, які насамперед стосуються оцифрування фондів, створення страхових копій документів, що є конче потрібним для якісного збереження книг та архіву. У першу чергу це стосується книг рідкісного фонду та конволютів, оскільки більшість вміщених у них публікацій було зроблено на кислотному папері, тому термін зберігання цих матеріалів досить обмежений.

Книжкова колекція професора О. Пріцака організована як окремий структурний підрозділ наукової бібліотеки НаУКМА – “Меморіальний кабінет-бібліотека Омеляна Пріцака”. Це повноцінний загальнодоступний фонд, який ще донедавна був у стадії опрацювання, то тепер науковці та студентство мають можливість активно освоювати бібліотечні масиви колекції Омеляна

Пріцака. Архів вченого поки ще перебуває на етапі аналізу та опису. Повний опис матеріалів архіву сподіваємося завершити до травня 2012 р.

Перспективними завданнями у роботі Кабінету є створення страхових копій книжкового та архівного фонду, наукова обробка та опис архівних матеріалів, а також популяризація та поширення інформації про діяльність, роботу та наповнення колекції, оскільки фонди вже поповнюються різноманітними дарунками (книги, періодика) і для цього триває робота над створенням окремого електронного ресурсу колекції.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ ТА ВІДБОРУ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК ДО ДЕРЖРЕЄСТРУ

І.Я. Лосієвський, Харків. держ.
наук. б-ка ім. В.Г. Короленка

Складання державних реєстрів пам'яток культури безсумнівно слід віднести до державоформуючих заходів, оскільки наявність таких документів, розроблених на рівні сучасного наукового знання, у відповідності до міжнародних домовленостей та юридичних норм, є ознакою міцної розвинутої держави, яка володіє адекватною інформацією про обсяги, особливості та цінність своїх історико-культурних скарбів.

Вже друге десятиріччя в Україні здійснюється робота зі створення Державного реєстру національного культурного надбання (*дали* – ДР), зокрема його бібліотечної частини, згідно з “Інструкцією про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до ДР” (затв. наказом Міністерства культури і мистецтв України № 708 від 12.12.2001, погоджена з НАН України та колишнім Міністерством науки і освіти України).

Законодавчою базою роботи є Закони України, а саме: “Про наукову та науково-технічну діяльність”, “Про наукову та

науково-технічну експертизу”, постанови Кабінету Міністрів України (“Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання” від 12 серп. 1992 р. № 466; “Про затвердження порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення” від 26 серп. 2003 р. № 1343; “Про проведення експертизи цінності документів” від 8 серп. 2007 р. № 1004 та ін.

Станом на 2012 р. заходи, передбачені Інструкцією, виконано бібліотеками різного підпорядкування у середньому на 45%, по основних групах пам’яток (п. 2.1 – 2.8) – на 50-55%. Однак слід зауважити, що в багатьох випадках вже підготовлені дані не можна вважати достатньо точними і повними, необхідні консультації і повторні експертизи в провідних книгознавчих центрах України та зарубіжжя. Виходячи з відомчих та міжвідомчих рішень початку 2000-х рр., ініціатори цієї масштабної роботи розраховували на більш швидкі темпи її виконання.

Причин “гальмування” чимало, починаючи з певних вад самої Інструкції, затвердженої у третій, однак, на наш погляд, не кращій редакції, якою передбачено опрацювання і внесення до ДР занадто великого обсягу даних про вітчизняні бібліотечні фондові документи майже усіх видів і груп. Не викликає сумнівів, що реєстрації підлягають усі примірники інкунабул, палеотипів, кириличних друків другої половини XVI ст., первістків гражданського друку по 1725 р., видань українською мовою по 1860 р. А от до видань, відібраних “вибірково на основі експертної оцінки” (п. 2.9), можна було б віднести, крім пам’яток XIX ст., кириличні стародруки XVII – XVIII ст., видання гражданського друку XVIII ст. (після 1725 р.), іноземні стародруки 1551 – 1800 рр. Для всіх перелічених груп основними критеріями експертизи та відбору є унікальність або особлива рідкісність пам’ятки, її велика історико-культурна цінність (наприклад, це може бути поліграфічний шедевр, надзвичайно рідкісне ілюстроване, нумероване, мініатюрне видання, прижиттєве, перше ілюстроване видання твору великого вченого, письменника або книга з його автографом, маргіналіями, екслібрисом, печаткою). Таким чином, розширення поля дії вибіркового принципу дозволило б значною мірою обмежити обсяг даних

для ДР по великих групах вітчизняних та іноземних видань XVII – XIX ст. Особливо це стосується книжкових пам'яток XIX ст., значна частина яких репрезентована в бібліотеках України десятками, а деякі – сотнями примірників.

Тут незрозуміло, чому Інструкція передбачає вибірковий відбір до ДР українських видань лише по 1945 р., російських – по 1925 р., іноземних – по 1900 р., тобто загалом до XX ст. Чому не розширити ці групи навіть до XXI ст., чи є підстави для таких обмежень? Хіба не було в минулому столітті класиків науки та літератури, не зберіглося надзвичайно рідкісних та цінних видань XX ст.? Так, при відборі книжкових пам'яток останніх десятиліть можливість помилкової оцінки, винесення кон'юнктурного рішення збільшується, “велике бачиться на відстані”, але все ж таки існують певні формальні й неформальні критерії (наприклад, є підстави для відбору до ДР книги з автографом автора – славнозвісного письменника, видатного вченого – нобелівського лауреата тощо).

Загальною проблемою залишається забезпечення сучасного фахового рівня експертизи цінності книжкових пам'яток. Відповідальним за відбір бібліотечних фондів документів до ДР необхідно бути обізнаними в питаннях документознавства, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, мати уявлення про класифікацію книжкових пам'яток, їх місце в ціннісній системі сучасного соціуму, освоїти основи та методики опису книжкових пам'яток окремих видів і груп, основи та методики спеціальних історичних та філологічних дисциплін – текстології, палеографії, кодикології, метрології, хронології, генеалогії, геральдики, сфрагістики, маргіналістики, криптографії тощо.

Методологію, джерельну базу та методики роботи експерта-книгознавця викладено в монографії Г.І. Ковальчук “Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах” (К., 2004), “Методичних рекомендаціях для державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки” (НБУ ім. В.І. Вернадського. – К., 2007), брошури “Створення баз даних документів, визначених для включення до

ДР, за допомогою системи автоматизації бібліотек ІРБІС: рекомендації” (НПБУ. – К., 2002). У Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка щорічно проводяться регіональні семінари з питань експертизи цінності та відбору книжкових пам’яток до ДР.

Наведемо характерні помилки у роботі експертних груп бібліотек регіону, а саме такі:

- фронтальний відбір до ДР книжкових пам’яток усіх видів і груп;
- помилкова атрибуція документа;
- погрішності при встановленні окремих ознак документа;
- відбір до ДР документів суто регіонального значення;
- відбір до ДР факсимільних видань та копій книжкових пам’яток;
- відбір до ДР видань з факсиміле автографів авторів (факсиміле помилково атрибутовані як оригінали);
- відбір до ДР виключно за критеріями формату (розмірів), кількості збережених примірників видання.

Очевидно, що всі книжкові пам’ятки, які зберігаються у бібліотеках України, відображено у довідково-бібліографічному апараті. За теперішніх умов не лише картковому – нерідко й електронному. Однак по кожній пам’ятці, яка нібито відповідає вимогам щодо об’єктів державної реєстрації, треба провести ретельну перевірку наявних даних, за необхідності – здійснити історико-книгознавчу розвідку, результатом якої може стати суттєве уточнення характеристик пам’ятки і її рекаталогізація. Ідеальною умовою швидкого і разом з цим цілком обґрунтованого відбору документа до ДР є наявність друкованого / електронного каталогу бібліотечної колекції, де вміщено його науковий опис. Саме підготовку та видання каталогів окремих зібрань та колекцій – джерел достовірної і достатньо повної інформації про книжкові пам’ятки – варто було б на державному рівні ініціювати і профінансувати. І це була б дійсно наукова основа бібліотечної частини ДР. Останнім часом найбільш продуктивно працюють у цьому напрямку фахівці НБУ ім. В.І. Вернадського та Львівської ННБ ім. В.Стефаника НАН України.

Зауважимо, що рукописні та друківані книжкові пам'ятки, які зберігаються в архівах та музеях, опинились на міжвідомчій межі: насамперед вони розглядаються як документи Національного архівного фонду, як складові Музейного фонду України, на них не поширюється дія згаданої Інструкції, проте при їх відборі до ДР необхідна наукова консультація фахівця одного з провідних книгознавчих центрів – НБУ ім. В.І. Вернадського, НПБУ, Львівської ННБ ім. В. Стефаника НАН України, ХДНБ ім. В.Г. Короленка тощо. Такі консультації дозволять уникнути помилок при ідентифікації стародруків та рідкісних видань XIX – XX ст., близьких за своїми поліграфічними ознаками. Так, кириличний першодрук у книжковому фонді Харківського історичного музею, описаний в бібліографії як примірник львівського Апостола Івана Федорова 1574 р., за результатами експертизи фахівця ХДНБ ім. В.Г. Короленка виявився віленським виданням Мамоничів кінця XVI ст.

Ще одне завдання, яке залишилося поза межами вказаної Інструкції – державна реєстрація унікальних особистих зібрань та колекцій у складі бібліотечних фондів, адже кожна з них – комплексна пам'ятка книжкової культури і саме у комплексі реалізується її унікальність, а також книжкові пам'ятки-унікуми, надзвичайно рідкісні та цінні друки, які знаходяться у приватній власності, однак є профільними для ДР і підлягають державній реєстрації. Виявлення цих пам'яток по регіонах здійснюється фахівцями провідних бібліотек у процесі спілкування з колекціонерами, перемовин щодо придбання книжкових раритетів.

Сподіваємося, що поступовому вирішенню розглянутих тут проблем сприятиме підготовлений нами до друку методичний посібник “Експертиза цінності документних пам'яток” (ХДАК, ХДНБ ім. В.Г. Короленка). Орієнтовний строк виходу 2012 р.

СУЧАСНА БІБЛІОТЕКА – ЦЕНТР СТВОРЕННЯ І ЗБЕРІГАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Н. П. Пасмор, Нац. ун-т “Юрид. акад.
України ім. Ярослава Мудрого”

Очевидним є той факт, що інформаційний світ поступово об’єднується, зокрема, беручи участь у глобальних міжнародних проєктах розробки електронних бібліотечних ресурсів. Найактуальнішим способом надання інформації сьогодні стає розміщення її на електронних носіях (CD, DVD, цифрові та мультимедійні видання тощо), що, у свою чергу, слугує підтвердженням розвитку творчої діяльності бібліотек, зростання її практичної результативності, наближення до користувачів книжкових фондів.

Слід згадати про те, що Бібліотека Конгресу США почала працювати над проєктом зі створення Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library) – інтерактивної колекції рідкісних книг, рукописів, літографій та інших інформаційних матеріалів і вже відкрила у 2009 р. електронні фонди. Ведеться робота по всіх напрямках розвитку Європейської цифрової бібліотеки Європіана (The Europeana Digital Library), яка функціонує під егідою Конференції європейських національних бібліотек із розвитку доступу до європейської цифрової спадщини. У межах програми ІФЛА формуються галузеві, тематичні repository libraries. Швидко протікають процеси системної інформатизації і у країнах СНД. Наприклад, програма “Electronic Belarus” і правовий портал Республіки розвиваються як державна система правової інформації, у т.ч. ретроспективної.

Російський проєкт “Національна електронна бібліотека” призначений для розкриття, збереження і надання доступу користувачам до електронної спадщини науки і світи та інформаційних ресурсів. У межах підпрограми “Книжкові пам’ятки Російської Федерації” Національної програми збереження бібліо-

течних фондів Росії створюється єдиний банк даних книжкових пам'яток. Так само портал “Національна електронна бібліотека Республіки Татарстан” формується як єдине вікно доступу до інформаційних ресурсів держави російською, татарською, англійською мовами тощо.

В Україні вже декілька років діє інноваційний проект ElibUkr “Електронна бібліотека України: створення центрів знань в університетах”, який передбачає кооперацію вузівських та академічних бібліотек, інших організацій у передплаті ліцензованих інформаційних продуктів (Е-журналів, Е-книг, БД), що забезпечує доступ користувачів до електронної інформації і ресурсів через мультиуніверситетські архіви ElibUkrOA. Вітчизняна Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи “Бібліотека – XXI” спрямовується на введення в науковий обіг унікальних документів, що мають історичну і культурну цінність не тільки для України, а й для світової спільноти. Важливою подією стало приєднання України до практичної реалізації проекту “Світова цифрова бібліотека”. Наша держава представила перші історико-культурні пам'ятки з фондів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського “Київські глаголичні листки” (IX – X ст.), “Апостол” (1574), “Кобзар” (1840). Отже, більшість бібліотечних установ уже долучилася до виконання завдань цих програм, оцифровуючи і розкриваючи раритетні бібліотечні фонди світові, підвищуючи тим самим рівень інформаційної культури населення.

Нині на тлі активної комп'ютеризації, формування власного електронного фонду як мультимедійного бібліотека знаходиться фактично в епіцентрі і соціального, й інформаційного мегаполісу. Досягненнями бібліотечно-інформаційної цивілізації стали інтерактивні каталоги, електронні книги, дистанційне замовлення літератури тощо. З одного боку, бібліотека покликана допомагати встановленню нових зв'язків читачів і бібліотекарів з електронним фондом, а з іншого – забезпечує розвиток соціокультурної функції. Такі дві парадигми існують разом в їх практичній реалізації з точки зору якості зберігання фондів в епоху електроніки та популяризації книжкових багатств. Це

змушує бібліотеки долучатися до проєктів збереження пам'яток як національного цифрового контенту. Зважаючи на цивілізаційний розвиток, поцифрування рідкісних фондів стає чи не найактуальнішим напрямом подальшого еволюціонування інформаційного суспільства знань. Найбільші книгарні випробовують і впроваджують різні технології створення електронних архівів і бібліотек.

Питання зберігання історико-правової спадщини вирішується і науковою бібліотекою Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Зібраний за більш ніж двохсотрічний період існування фонд рідкісних книг і рукописів є найціннішою духовною скарбницею вузу. Унікальне історико-правове зібрання містить понад 45 тис. видань і рукописів із різних галузей права, історії, філософії, логіки, психології, економіки тощо, що вийшли друком у період 1726 – 1945 рр., 200 найменувань журналів і газет ХІХ – початку ХХ ст., а також майже 1700 дисертацій, захищених у стінах університету, понад 17 тис. авторефератів дисертацій, колекцію книг іноземними мовами. Бібліотека може пишатися наявними дореволюційними раритетами та найбільш актуальними книгами, що вийшли друком упродовж 1918 – 1945 рр., дарами професорів, викладачів університету, правознавців країни, державних службовців, депутатів тощо. Нині формуються декілька електронних архівів рідкісних видань і новий медіафайл на основі сканування книжкових колекцій: “Рукописні книги та літографії видатних правознавців ХІХ – початку ХХ ст.”; “Видання харківської правової школи”; “Стародруки”; “Автографи правознавців ХІХ – початку ХХ ст.”; “Електронний науковий архів праць вчених університету”, “Національна правова книга”, “Рукописи і літографії відомих правознавців”.

На виконання пропозицій Інформаційно-бібліотечної ради НАН України щодо забезпечення організації і координації інформаційної взаємодії національних академій наук України бібліотека нашого вузу долучається до створення загальнодержавного репозитарію електронних копій наукових видань, що не мають друкованих аналогів. Розроблені відповідні пропозиції щодо критеріїв відбору першочерговості поцифрування ра-

ритетних видань, цифрових копій праць учених-правознавців (понад 4 тис.), створених разом із Центром інформаційних технологій нашого університету, які планується розмістити на сайті навчального закладу, в Інтернеті, можливо, обмінятися ними з іншими бібліотеками, що мають рідкісні видання правової тематики, а також здійснити міжакадемічний книгообмін. Новою є ідея оформлення електронних копій раритетних видань як бази даних університету з правом власності на цей ресурс.

Незважаючи на те, що процес поцифрування історичної і культурної спадщини поступово набуває обертів, існує багато проблем:

а) недостатня поінформованість про досвід створення електронних копій рідкісних книг;

б) неналагодженість належного обміну корисною інформацією про технологічні процеси у цьому напрямі;

в) потреба відповідного оформлення дисків, що випускаються, логотипами ВНЗ, web-дизайн електронних видань, який засвідчить належність створеного електронного продукту;

г) вирішення питань захисту інтелектуальної власності на електронні видання тощо.

Активне переведення книжкових колекцій в електронну форму стає своєрідним форсайт-проектом (*foresight-project*) бібліотек, що забезпечить доступ учених та студентів до цифрових копій раритетів в єдиній інформаційній бібліотечній системі вузу, дозволить створити гідні умови для зберігання рідкісних книг і наблизити потенційних споживачів до електронних тематичних колекцій.

Отже, проектування електронних бібліотек як оптимальної моделі зберігання раритетних видань відповідає, на наш погляд, вимогам та потребам наукової спільноти у необхідності об'єднання усіх електронних ресурсів у єдину Українську цифрову бібліотеку, що є одним із завдань Національної програми "Бібліотека – XXI".

ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ ФОНДА РЕДКОЙ И ЦЕННОЙ КНИГИ: СИНТЕЗ ТРАДИЦИОННЫХ СПОСОБОВ И ВИРТУАЛЬНЫХ ФОРМ

В. М. Саенко, Н. Ю. Этенко, науч. б-ка
Харьк. нац. ун-та радиоэлектроники

Книги всегда были источниками изучения истории общества, развития науки и техники, культуры и образования, литературы и искусства. А основной и постоянной задачей библиотек остается сбор, накопление, сохранность информационных источников и передача их последующим поколениям. Для ознакомления с интересными изданиями из фондов библиотек и обеспечения доступа к ним читателей используются различные технологии представления данных книжных собраний. Оптимальной моделью для раскрытия фондов редкой и ценной книги является комплексное применение традиционных библиотечных методов, также использование онлайн-веб-площадок, в частности сайтов библиотек.

В научной библиотеке ХНУРЭ в 2007 г. создан фонд редкой и ценной книги (ФРЦК), чтобы сохранить старинные издания. Основой этой коллекции стали 4, 5 тыс. экземпляров, выявленные в общем фонде библиотеки. Издания для ФРЦК выбирались по следующим критериям: год издания (до 1945 г.); художественное оформление; содержание; библиографическая ценность.

С момента основания в 1930 г. наше высшее учебное заведение несколько раз изменяло свой профиль (инженерно-строительный, горное машиностроение, автоматика и вычислительная техника, радиоэлектроника). В ФРЦК вошла техническая научная и учебная, социально-экономическая литература, художественные издания, книги по искусству, миниатюрные издания, а также много изданий по горному делу и машиностроению на русском, украинском и иностранных языках. Со-

брано большое количество словарей: несколько томов энциклопедии Промышленных знаний 1904 г. изд., Техническая энциклопедия, Сельскохозяйственная энциклопедия и всевозможные технические справочники, изданные в начале XX века. С 2011 г. в ФРЦК формируется коллекция миниатюрных изданий по всем отраслям знаний, а также художественных произведений разных годов издания.

Вузовские библиотеки, ведущие свое летоисчисление с начала XX в. и организованные в СССР, недавно стали создавать такие фонды. Они, в большинстве своем, являются так называемыми коллекциями ценных книг.

В НБ ХНУРЭ формированием вышеназванного фонда занимаются специалисты отдела хранения фондов. Для раскрытия и популяризации ФРЦК используются не одноразовые библиотечные акции, а применяется система плановых мероприятий, в которых принимают участие практически все отделы библиотеки.

На веб-сайте нашей библиотеки создана рубрика с фотографиями и кратким описанием фонда. Ознакомиться с перечнем ФРЦК можно в электронном каталоге (http://booksearch.kture.kharkov.ua/page_lib.php). Библиографическое описание изданий выполняется в соответствии с действующими стандартами: “ДСТУ ГОСТ 7.1-2006 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання” и “ДСТУ ГОСТ 7.87:2008 Книжкові пам’ятники. Загальні вимоги”.

В ноябре 2011 г. для улучшения поиска в электронном каталоге документов ФРЦК на поисковой странице АИБС “УФД” создан классификатор – новый каталог тем с подрубриками, которые отображают естественно-научную, техническую, социально-экономическую, справочную и художественную литературу из этого фонда.

Кроме отражения ФРЦК в библиотечных каталогах, книги из этой коллекции представлены на различных тематических наглядных и виртуальных выставках. Например: на выставке к 40-летию ХИРЭ демонстрировались книги по тематике нашего вуза, ко Всеукраинскому дню библиотек традиционно в отраслевых читальных залах проходят выставки книг по мате-

матике, физике, астрономии, искусству; при проведении научно-практических мероприятий в 2011 г. выставлялись словари и справочники. Такие выставки пользуются у студентов особой популярностью. Они их фотографируют, листают книги, ищут и записывают определенные формулировки, формулы, графики по своим предметам и специальностям, сравнивают подачу материала и трактовку темы в представленных источниках и современных научных изданиях.

Также эти книги экспонировались на виртуальных выставках: “Грани великого дарования” (к 150-летию со дня рождения А. П. Чехова), “Через тернии к звездам” (ко Дню авиации и космонавтики), “Образ Гоголя и гоголевские образы” (к 200-летию со дня рождения М. В. Гоголя), “Гений боевых и космических ракет” (к 100-летию со дня рождения М. К. Янгеля).

Доступ к ФРЦК пользователям предоставляется двумя путями: печатные книги выдаются по заказу в читальный зал, а оцифрованные издания, соответствующие профилю нашего университета, частично доступны через поисковую страницу АИБС “УФД”. Для просмотра полного текста заполняются поля: автор или название; год издания; вид документа; наличие электронной копии. Просмотр электронной копии осуществляется в локальной сети университета и в электронном читальном зале библиотеки.

Сегодня представить полные тексты изданий из ФРЦК нашей библиотеки также позволит проект “eScriptorium: архив редких изданий и рукописей для науки и образования”, организованный на платформе системы DSpace и презентованный на веб-сайте ЦНБ ХНУ им. В.Н. Каразина. Для подфонда “Редкие и ценные книги”, где в коллекциях данного сообщества отображены издания XIX и XX столетий, нами отобраны учебники по астрономии. Во время работы в этом направлении у нас появилась идея представить данные книги на веб-сайте библиотеки в так называемой “Виртуальной экспозиции”, используя ее как основную форму музейной коммуникации, образовательные и воспитательные цели которой достигаются путём демонстрации экспонатов, организованных и размещённых в соответствии с разработанной концепцией. Первую виртуальную экс-

позицию из ФРЦК мы назвали “Астрономия – наука загадок”. Было решено выставить книги именно по астрономии потому, что исследования в этой области, проводимые сотрудниками кафедры основ радиотехники и лаборатории радиоастрономии, принесли ХНУРЭ определенные научные дивиденды. Три новые планеты названы именами, связанными с нашим университетом: “Кашеев”, “ХТУРЭ”, “Волощук”. Подробнее об этом можно узнать на страничке кафедры, адрес которой указан в рубрике “Выдающиеся астрономы ХНУРЭ”, и в тематическом подфонде открытого электронного архива ХНУРЭ (<http://open-archiv.kture.kharkov.ua/>), посвященном выдающемуся ученому в области метеорных исследований Кашееву Б.Л.

Вниманию посетителей экспозиции представлены редкие и ценные книги некоторых авторов (Савича А.Н, Хандрикова М., Струве Л.О), а также их биографии, которые связаны с нашим городом. В рубрике “История астрономии” отображен исторический срез конца XIX – начала XX в. и рассказано о достижениях в астрономии этого периода.

Данный проект – совместная работа сотрудников научно-библиографического отдела (зав. отделом Аврамовой И.П., ведущего библиографа Мурадовой Н.П.) и отдела хранения фондов (главного библиотекаря Ушаковой И.А., зав. сектором Лузановой В.Е., ведущего библиотекаря Саенко В.М.). При разработке данного информационного ресурса инженером-программистом Водвуд Е.В. использованы стандартные программные средства веб-технологий: язык разметки HTML для создания веб-страниц и программа GIMP для обработки картинок. Виртуальная экспозиция презентуется на веб-сайте НБ ХНУРЭ: баннер расположен на главной странице (<http://e-library.kture/library/>).

В дальнейшем планируется выставлять книги и по другим отраслям знаний из нашего ФРЦК.

В завершении еще раз отметим, что формирование и представление фонда редкой и ценной книги имеет важное значение для истории и вуза, и библиотеки, и тех наук, которые преподавались и преподаются в ХНУРЭ.

**КОЛЕКЦІЯ РАРИТЕТНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ
БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
“ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”**

О. І. Самофал, Нац. ун-т “Юрид. акад.
України ім. Ярослава Мудрого”

Складовою рідкісного і цінного фонду наукової бібліотеки Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого” є колекція періодичних видань ХІХ – першої половини ХХ ст. таких галузей, як право, історія, економіка, освіта, літературознавство тощо.

Найстаріше видання колекції – журнал “Вестник Европы” (1812 – 1815), заснований М.М. Карамзіним, присвячений “изящной словесности”, історії, політиці. Він містить прижиттєві публікації поезій К.Д. Бальмонта, І.О. Буніна, Т.Г. Шевченка; історичні дослідження М.П. Драгоманова, М.І. Костомарова, П.О. Куліша; оповідання М.С. Лескова, І.Я. Франка, спогади І.І. Мечникова тощо.

Найбільшу цінність і популярність мають зібрання: “Журнал Министерства юстиции” (1859 – 1917), “Журнал гражданского и торгового права” (1871 – 1916), “Журнал гражданского и уголовного права” (1873 – 1893), “Журнал Санкт-Петербургского юридического общества” (1894 – 1898), “Временник Демидовского юридического лицея” (1876 – 1913). У них публікувалися дослідження з російського та іноземного права, судова практика, критика юридичних творів, переклади іноземних законів тощо. Серед авторів такі класики російського і вітчизняного права: В.Д. Спасович, І.П. Закревський, В.Д. Катков, К.Д. Кавелин, І.Г. Оршанський, В.П. Даневський, Є.В. Васковський, О.Ф. Кістяківський, І.Я. Гурлянд, В.М. Ширяєв, В.О. Гоген та ін.

Найчастіше науковці нашого міста у науково-практичних цілях звертаються до спеціалізованих правових журналів, присвячених окремим галузям права, наприклад, “Тюремный вестник” (1897 – 1905), “Журнал международного и государст-

венного права” (1897), “Журнал уголовного права и процесса” (1912 – 1913), “Вестник гражданского права” (1913 – 1917), “Каторга и ссылка” (1928 – 1933) тощо. Серед науковців, які друкували в них свої праці, відомі правознавці і судові діячі: Д.Д. Гримм, В.Б. Єльяшкевич, А.А. Жижиленко, А.Е. Нольде, І.А. Покровський, А.Г. Тимофєєв, М.П. Чубинський, В.П. Давневський та ін.

Особливе значення мають збирання і зберігання національних періодичних видань. Одним із найцінніших з історичної точки зору є часопис “Киевская старина” (1884, 1897, 1998, 1901, 1905, 1906). У свій час це видання відіграло значну роль у розвитку української культури в Російській імперії. Із журналом співробітничали видатні історики, письменники, етнографи: В.Б. Антонович, Д.І. Багалій, М.І. Костомаров, П.Г. Житецький, О.І. Левицький, О.Я. Єфименко, О.М. Лазаревський, О.М. Шрамченко, В.І. Щербина та ін.

У період розквіту українського друкарства (1918 – 1935) видавалися популярні на той час журнали: “Червоний юрист” (1926), “Червоне право” (1928 – 1930), “Революційне право” (1931 – 1940), “Бюлетень Народного Комісаріату юстиції” (1922 – 1934), “Бюлетень Народного Комісаріату освіти” (1931 – 1933), “Вісник радянської юстиції” (1929 – 1930), “Вісті Народного Комісаріату праці УСРР” (1928 – 1933), “Вісті Всеукраїнської академії наук” (1930 – 1931) тощо. Більшість цих видань виходила в Харкові, бо саме в ті роки (до 1934 р.) Харків був не тільки офіційною столицею України, а й осередком виробничого, наукового і культурного потенціалу країни. Вищеназвані журнали прикрашають колекцію відділу рідкісних видань наукової бібліотеки нашого вузу.

У колекції рідкісний журнал “Голос права” (1918). До редакційного комітету журналу ввійшли найвидатніші юристи того часу – професори В.М. Гордон, М.І. Палієнко, Б.В. Попов і Л.Я. Таубер. На його сторінках обговорювалися найактуальніші проблеми правової науки і практики, розглядалися і коментувалися закони, рішення суддів тощо.

Серед безцінних раритетів колекції періодичних видань бібліотеки збирання законів і розпоряджень урядів СРСР, України, Росії, інших радянських республік з 1919 р.

Періодичні видання – найбагатше документальне джерело. Тому вивчення, наукове і бібліографічне опрацювання вищезазначеного комплексу документів, які вже зараз можна віднести до числа друкованих пам'яток, виступає першочерговим завданням бібліотеки.

Цим великим інформаційним масивом користується обмежене коло читачів, здебільшого науковці. Отже, для максимального розкриття і популяризації бібліотечної колекції періодичних видань (1812 – 1945), наближення їх до читацької аудиторії, як до фахівців-науковців, архівних, бібліотечних працівників, так і до широкого загалу користувачів, вчасно розпочалася підготовка друкованого каталогу *“Періодичні видання у фондах наукової бібліотеки Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*. Хронологічні межі окреслені *1812 – 2012 роками*. Даний каталог складається із трьох розділів: *“Періодичні видання 1812 – 1945 рр.”*, *“Періодичні видання 1946 – 2012 рр.”*, *“Електронні наукові фахові видання”*. Матеріали перших двох розділів подано у 2 частинах: *“Газети”* та *“Журнали”*.

Частину *“Журнали”* розділу *“Періодичні видання 1812 – 1945 рр.”* систематизовано за підрозділами: *“Держава та право. Юридичні науки”*, *“Історія”*, *“Економіка”*, *“Політика”*, *“Військова справа”*, *“Філософія”*, *“Наука. Освіта”*, *“Література. Літературознавство”*, *“Бібліотекознавство. Бібліографія”*. Опис матеріалів здійснюється за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 *“Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”*, у межах підрозділів бібліографічні описи розміщено за алфавітом, використовується система посилань.

У процесі підготовки каталогу враховувалися методичні рекомендації *“Схема повного бібліографічного опису періодичного видання”* (М. М. Романюк, М. В. Галушко), розроблені НДІ пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. У процесі роботи застосовувалися також джерела наукової ретроспективної бібліографії, а саме: *“Бібліографія української преси, 1816 – 1916”* (В. Ігнатієнко), *“Періодичні видання УРСР, 1918 – 1950. Журнали”* (М.І. Багрич, Д.Х. Мазус), *“Русская периодическая печать, 1703 – 1900 гг.”*

(М.М. Лісовський), “Библиография периодических изданий России, 1901 – 1916” в 4 т. (за заг. ред. В.М. Барашенкова, О.Д. Голубевої, М.Я. Морачевського).

Каталог періодичних видань (1812 – 2012), що зберігаються у відділі рідкісних видань наукової бібліотеки нашого університету, надаючи відомості про наявний фонд журналів та газет, стане в нагоді всім, хто вивчає історію, досліджує та опрацьовує першоджерела з різних галузей права, стежить за історико-правовим розвитком науки, культури, літератури.

ФОРМИРОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОГО КЛИМАТА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ БИБЛИОТЕК РЕДКИХ КНИГ

Н.Н. Фролова, науч. б-ка
Нац. ун-та “Юрид. акад. Украины
им. Ярослава Мудрого”

Современные отделы редких книг библиотек – это не только собрания книжных коллекций, но и новый мир ретро коммуникаций для людей, объединенных поиском знаний. Интересное будущее у тех библиотек, которые соединяют традиционную книжную культуру с прогрессивными технологиями обработки, управления и сохранения книжных коллекций. Особое значение при этом приобретает создание атмосферы так называемого инновационного климата, стимулирующего поиск и освоение нововведений в работе с редкими и ценными изданиями.

Известно, что инновационный процесс, нововведения, новшества содержат новые или хорошо известные, но модернизированные формы и методы библиотечной деятельности, а основными объектами инноваций выступают такие элементы, как: услуги и продукты, библиотечная технология, организационно-развивающие средства, социально-психологическая база изменений, мультимедийное пространство и компьютерное окружение, призванные усовершенствовать работу как отделов редких книг, так и библиотек в целом.

Исходя из этого можно говорить о различных видах инноваций, которые все чаще наблюдаются в деятельности библиотек редких книг, среди них можно назвать следующие.

1. Продуктовые и сервисные инновации. Они касаются изменений в формах предоставления услуг, а также в подходах изготовления новых продуктов. К ним можно отнести цифровые копии, мультимедийные формы, полные тексты открытого доступа, репозитории и др.

2. Технологические инновации постепенно меняют процессы библиотечной технологии, основанной на компьютерной технике, современном программном обеспечении и прогрессивном оборудовании.

3. Организационные инновации, направленные на реорганизацию существующих отделов, изменение их структуры и создание новых секторов, связанных с процессами инноваций, например, сектор страхового копирования по созданию электронной библиотеки раритетных изданий, лаборатории этимологической и микологической обработки редких книг и другие структурные новшества.

4. Социально-психологические инновации влекут за собой изменения методов управления библиотечным персоналом, основа которых демократичность, толерантность, креативность специалистов библиотеки и самого руководителя.

Важнейшим фактором инновационных изменений в развитии библиотеки в целом и отделов редких книг, в частности, является создание инновационного климата и комфортных условий деятельности.

При этом важно понимать, что инновационный климат – это особые условия, в которых наиболее ярко могут раскрыться профессиональные и творческие качества библиотечного персонала, позволяющие устранять препятствия психологического и организационного характера, которые встают на пути реализации инновационных задач.

На формирование инновационного климата в отделах редких книг, как и в целом библиотек, оказывают также влияние различные организационно-психологические факторы, например, возрастная структура персонала, наличие нефор-

мальных лидеров, появление в штатных расписаниях новых специальностей – инженеров, программистов, менеджеров Интернет-ресурсов. Стимулирующее влияние оказывают признание и поощрение определенных достижений новаторов, что побуждает коллектив к реализации инновационных задач.

Ожидаемые результаты инновационной деятельности в процессе формирования инновационного климата постепенно оформляются в так называемый “банк идей”. Он становится инструментом планирования инновационного процесса, появления лидеров, развития их способностей к рискованному поведению, умению брать ответственность за выполнение намеченных задач развития библиотеки. Например, в Японии считается нормой обязывать работников предлагать новые идеи, а за лучшие инновации премируют. В российской Централизованной библиотечной системе “Кунцево” (г. Москва) разработана специальная программа стимулирования инновационной активности коллектива.

Информатизация библиотечных процессов, создание сетевых коммуникаций и медиасреды, творческая активизация сотрудников отделов редких книг на ускорение принятия программных решений в необходимости внедрения инноваций требует также определенной психологической подготовки членов коллектива.

При своевременном информировании сотрудников о задачах, стратегиях и ходе выполнения важно также коллегиальное обсуждение результатов внедрения инноваций, своевременное определение позитивных и негативных последствий влияния инновационных изменений. А именно:

- изучение психологических барьеров в процессе внедрения инноваций;
- преодоление сопротивления отдельных сотрудников новшествам;
- установка коллектива на продвижение в профессиональной сфере;
- оптимизация условий труда, адаптация их к инновационным процессам и др.

Психологічний комфорт являється обов'язковою складовою інноваційного клімату та демократизації управління в відділах бібліотеки. Процес сплочення персоналу шляхом колегіальних обговорень, корпоративних заходів, конкурсів творчості, аукціонів ідей дозволяє покращити психологічний клімат. Колегіальні заходи дають можливість виявити та розглянути альтернативні варіанти, вибрати найбільш прийнятні з них, визначити пріоритети та першочергові завдання впровадження інновацій.

Поступова реалізація намічених завдань дозволяє сформувати та підтримувати «інноваційний клімат» в відділах рідких книг бібліотек, націлювати колектив на прогресивні зміни, посилює бажання співробітників не зупинятися на досягнутому, а прагнути до вдосконалення своєї компетенції.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ

С.А. Шахова, наук. б-ка
Нац. ун-ту «Юрид. акад. України
ім. Ярослава Мудрого»

Управління збереженням цифрових об'єктів з урахуванням розвитку навчальних та наукових інтересів суспільства є особливо актуальним. Воно пов'язано не тільки з фізичним збереженням даних, а й з гарантією можливості їх використання в майбутньому. При цьому особливо важливу роль мають поняття інтеграції та достовірності даних.

У цифрову епоху бібліотеки мають більше можливостей для розкриття своїх ресурсів, у тому числі рідкісних і цінних видань, завдяки новим інформаційним технологіям. Зокрема, одним зі способів збереження культурної спадщини та створення умов для надання широкого доступу до фондів бібліотек є оцифрування книг і формування веб-контенту. Створення цифрової форми будь-якого унікального видання буде забезпе-

чувати впорядковану організацію, відбір, сортування і зручний пошук необхідної інформації в зібраннях.

Широкі можливості при цьому відкриваються для фондів рідкісних видань, оскільки тільки зараз з'являється можливість забезпечення загального доступу до книг, який раніше було обмежено з тих чи інших причин (ветхість, тільки для фахівців і т.ін.). Тепер же електронна версія є стопроцентною копією паперового оригіналу, за винятком хіба що шорсткості й запаху сторінок, і може постати перед очима зацікавленого читача в будь-якому кінці Землі.

Так може бути. Щоб це стало реальністю, необхідно виробити оптимальну систему нових підходів, методів, розробку відповідної стратегії, що має забезпечити збереження і доступ до цифрової інформації.

У зв'язку з цим останнім часом у світовому бібліотечному співтоваристві з'явилася низка ініціатив, спрямованих на збереження цифрових матеріалів.

Так, Європейська комісія протягом років фінансує великомасштабні проекти по збереженню цифрової спадщини. У Німеччині створена експертна бібліотечна мережа NESTOR для розробки методик і рекомендацій щодо збереження цифрових ресурсів та навчання працівників бібліотек. У США Бібліотекою Конгресу розроблена і прийнята Програма збереження цифрової спадщини. В Росії розроблено Концепцію "Національна електронна бібліотека". Створенням корпоративних сховищ цифрових матеріалів займаються Литва, Чехія і т.п. У 2003 р. організацією ЮНЕСКО були прийняті Хартія про збереження цифрової спадщини та розроблені Національною бібліотекою Австралії "Рекомендації щодо збереження цифрової спадщини". Збереження інформації є одним з пріоритетних напрямків програми ЮНЕСКО "Інформація для всіх" на 2008-2013 рр.

В Україні затверджено Державну цільову національно-культурну програму створення єдиної інформаційної бібліотечної системи "Бібліотека-XXI", метою якої є підвищення ефективності використання і забезпечення доступу до документів, що зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної бібліотечної системи.

Програмою передбачено крім усього іншого створення елементів комплексної системи захисту інформації та забезпечення зберігання даних на основі вітчизняних та світових технологій.

У країні створенням електронних копій рідкісних книг займаються відділи наукових бібліотек практично за власною ініціативою. Через це відсутні єдині підходи до сканування джерел, обробки, зберігання та подання інформації. Все це може призвести до того, що величезні обсяги виконаної роботи виявляться марними з наступних причин.

По-перше, формат подання електронної копії може бути несумісним із існуючими міжнародними стандартами. Або якість виконаної електронної копії виявиться недостатньо високою.

По-друге, накопичені матеріали можуть бути втрачені в результаті руйнування носія інформації. Якщо не відпрацьована система резервного копіювання інформації (електронні архіви, репозитарії), то така ситуація стає дуже вірогідною.

Можливо також і інше. Робота з оцифрування книжкових пам'яток без відповідної взаємодії та обміну даними між учасниками процесу обов'язково призведе до виникнення масивів інформації недоступних. Втрата інформації може також відбутися навіть у результаті технічного прогресу, коли оновлення програмного і апаратного забезпечення часом призводить до несумісності інформаційних матеріалів, створених за старими технологіями з новими інформаційними системами. Старіння програмного і апаратного забезпечення веде до втрати інформації або функціональності файлів в їх оригінальному форматі.

Найбільш яскравою ілюстрацією можливості таких наслідків є історія з оцифруванням у Великій Британії "Книги Судного дня". У 1986 р. з ініціативи Бі-Бі-Сі вельми оригінальним чином відзначалося 900-річчя знаменитого документа "Книга Судного дня" – багатотомного зводу результатів першого всеанглійського перепису населення, проведеного в XI ст. за указом Вільгельма Завойовника. Було вирішено виготовити високотехнологічну версію подібного документа – інтерактивні відеодиски з різноманітною інформацією про життя британців в кінці XX ст. На двох 12-дюймових лазерних дисках були укла-

дені дані про 250 тис. місць у Британії, 25 тис. карт, 50 тис. ма-
люнків і фотографій, 3 тис. таблиць, 60 хв відеороликів і ніким
не підрахована кількість слів тексту.

В інформаційному наповненні унікального документа в
цілому взяло участь близько мільйона дорослих та дітей, а на
повний перегляд всіх даних однією людиною знадобилося б
близько семи років. Найгірше виявилось в тому, що для роботи
з дисками був створений спеціальний мікрокомп'ютер вартістю
близько 5 тис. фунтів стерлінгів. Замовлень на такі машини на-
дійшло всього кілька десятків, і працездатних апаратів практи-
чно не залишилося.

Попросту ж кажучи, потерті та місцями подряпані лазер-
ні диски 15-річної давнини ні на чому було прочитати, а гігант-
ський об'єм цікавої для нащадків інформації знаходився під за-
грозою повного зникнення. Щоб іронія ситуації стала особливо
зрозумілою, слід згадати, що оригінал “Книги Судного дня”
майже тисячолітньої давності по цю пору зберігається в архіві
Public Record Office в прекрасному стані й доступний для озна-
йомлення.

Спільній команді вчених англійського університету в
Лідсі й американського Мічиганського університету вдалося
прочитати електронну версію знаменитої Книги Судного дня.
Ученим довелося емулювати програмну і апаратну частини
комп'ютера BBC Місго виробництва англійської компанії Acorn
і прочитати дані з двох лазерних дисків.

Ця робота стала частиною проекту CAMiLEON, який
покликаний детально вивчити аспекти збереження архівів та
іншої інформації в цифровому вигляді.

Забезпечення збереження інформації припускає вико-
нання таких процедур, як:

- ♦ перевірка наявності необхідного обладнання та архі-
вації версій програмного забезпечення, необхідного для досту-
пу до змісту ресурсів, що зберігаються в фондах;
- ♦ упереджувальна конверсія цифрових даних не рідше
одного разу на п'ять років;
- ♦ перезапис на інші носії при переході на використання
нових технічних засобів;

- ♦ постійний моніторинг нових технічних засобів, апаратного та програмного забезпечення для їх своєчасного оновлення та архівації;

- ♦ розробка нормативної документації.

Таким чином, техніко-технологічне та організаційне рішення проблеми збереження цифрових об'єктів людської пам'яті передбачає вироблення нових підходів, методів, розробку стратегії, що забезпечує збереження і доступ до цифрової інформації.

ПРАВО НА ДОСТУП ДО БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДІВ В ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІК: ДОСВІД ЄС, ШВЕЙЦАРІЇ ТА США

В. М. Крижна, Нац. ун-т “Юрид. акад.
України ім. Ярослава Мудрого”

У наш час обсяг інформації стрімко зростає. Це призводить до потреби швидкого і зручного доступу до неї. Уміння зорієнтуватися в потоці інформації і своєчасно скористатися отриманими знаннями дає значні переваги.

Одним із джерел інформації традиційно є книга. Якщо проаналізувати історію, то кожного разу з появою нового технічного пристрою (радіо, телебачення, комп'ютерів тощо) висловлювалися опасіння з приводу витіснення книг. Однак вони не справджувалися, а відбувалося лише розширення можливих носіїв інформації. Саме це обумовило появу в користувачів інформації вибору, а традиційна книга на паперовому носії має своїх прихильників і продовжує посідати почесне місце серед існуючого різнобарв'я джерел інформації.

Цим пояснюється потреба в бібліотеках. Сьогодні кількість виданих книг зростає. Завдяки формуванню бібліотечних фондів різні покоління мають можливість ознайомитися з книгами певних епох, прослідкувати історію видавничої справи, зміну поглядів, цінностей та пріоритетів тощо.

Отже, актуальним залишається питання доступу до бібліотечних фондів і в наш час – епоху інформатизації. При цьому виникає низка нагальних питань, що потребують вирішення. Зокрема, дотримання особистих немайнових та майнових авторських прав, необхідність збереження книг, надання можливості якомога більшій кількості читачів ознайомитися з текстом, можливість використання сучасних технічних засобів тощо.

Наприклад, свого часу поява копіювальних пристроїв розглядалась як реальна загроза для майнових прав інтелектуальної власності на твори. Подібно сприймається можливість розповсюдження творів у електронному вигляді. Оскільки ми не в змозі зупинити розвиток науки і техніки, то такі питання потребують правового вирішення з урахуванням балансу інтересів праволодильців і суспільства. Адже все частіше лунають звинувачення, що в епоху інформаційних технологій наявність прав інтелектуальної власності стримує вільне поширення інформації, рух товарів, застосування передових досягнень науки і техніки для забезпечення життєдіяльності людей тощо.

Так, противники існування авторського права не є прихильниками обмеження використання творів науки, літератури та мистецтва, а тому дозволяють безоплатне вільне використання своїх творів усім бажаючим. Послідовники цього підходу обрали для таких дій досить яскраві назви, які базуються на грі слів, пов'язаних із багатозначністю слова “right” (у перекладі з англійської воно, зокрема, означає: 1. правильний, вірний, справедливий; 2. правильно, вірно; 3. правий, права (сторона)).

На противагу авторському праву (copyright) вони використовують термін “copy” (екземпляр, копія) у поєднанні з антонімами слова “right”: 1) у розумінні “правий, правий бік” – слово “left” (лівий, лівий бік), а звідси назва “copyleft” (з англійської перекладають як авторське ліво, копілефт) та 2) у значенні “правильний, вірний, справедливий, правильно, вірно” – слово “wrong” (неправильний, невірний, несправедливий), а звідси назва “copywrong”.

Відповідно, якщо авторське право використовує спеціальний знак © – копірайт, який свідчить про обмеження вільного використання творів, то на противагу копілефт застосовує дзер-

кальне зображення знака копірайт ©, що свідчить про можливість вільного використання і поширення творчих результатів. Спочатку копілефт з'явився у сфері програмування, а потім набув поширення. Програмісти-прихильники копілефта, відмовляючись від монополії, надають можливість користувачам вільно змінювати і поширювати свої програмні продукти, однак і тут існують різні варіанти можливостей.

Наведений приклад свідчить, що правове регулювання повинно бути більш гнучким і враховувати різноманітні фактори.

Однією із складових забезпечення права на інформацію є надання права доступу до бібліотечних фондів. Так склалося, що в нашій країні досить часто можна зустріти бібліотеки, доступ до яких обмежений. Яскравим прикладом слугують бібліотеки навчальних закладів, скористатися якими за загальним правилом мають змогу лише студенти та співробітники цих закладів.

Проте в більшості розвинених країн світу, таких як країни ЄС, Швейцарія, США, університетські бібліотеки працюють у режимі публічних бібліотек. Це означає, що будь-яка бажаюча особа має право скористатися бібліотечним фондом університету без будь-яких перешкод. За загальним правилом навіть не вимагається пред'явлення документів, що посвідчують особу.

При цьому слід враховувати особливість розташування бібліотечних фондів. У зазначених зарубіжних країнах читач сам має прямий доступ до всіх книг бібліотеки без будь-яких посередників. На полицях у певному порядку розташовані усі книги, а читач самостійно обирає ту, яка йому потрібна. Залежно від існуючої системи шифрів для розташування бібліотечних фондів читач може одразу знайти всю літературу за певною тематикою. Йдеться про самообслуговування. Допомогти розібратися з пошуком покликані наявні в бібліотеках письмові інструкції та інформатори, до яких можна звернутися.

До речі, зазвичай бібліотечні фонди зарубіжних країн розташовані таким чином, що не виділяються окремо рідкісні книги, оскільки вони містяться серед інших за певною тематикою. Поряд із рідкісними виданнями знаходяться сучасні монографії.

Звичайно, існує потреба збереження рідкісних видань як науково-культурної спадщини. Однак обмеження доступу до них не є вдалим варіантом вирішення цього завдання. У час технічного прогресу забезпеченню схоронності книг можуть сприяти, наприклад, технічні пристрої.

Зокрема, оскільки строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твори з рідкісних книг закінчився, то ці об'єкти авторського права є суспільним надбанням, а отже, їх можна безперешкодно і безоплатно використовувати. Мова йде про можливість відтворення книг на копіювальних пристроях, переведення рідкісних книг в електронну форму з їх подальшим роздрукуванням чи без нього. Такі дії дадуть змогу зберегти науково-культурну спадщину і дозволять більшій кількості осіб змогу ознайомитися з нею.

Про авторів

Тацій Василь Якович – д-р юрид. наук, акад. НАН України, акад. НАПрН України, проф., ректор НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Бахмет Тетяна Борисівна – завідувача відділом Харківської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К. С. Станіславського

Бекішева Оксана Іванівна – завідувача відділом НБ НаУКМА

Булч Наталія Миколаївна – завідувача відділом НБ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Глинянський Сергій Володимирович – завідувача лабораторією ЦІТ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Етенко Наталія Юріївна – учений секретар НБ ХНУРЕ

Зінькова Ірина Романівна – керівник проектів ТОВ “Електронні архіви України”

Зоря Лариса Германівна – бібліотекар НБ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Іванов Станіслав Миколайович – канд. техн. наук, доц., керівник ЦІТ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Карасюк Володимир Васильович – канд. техн. наук, доц., завідувач лабораторією ЦІТ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Карась Зоя Михайлівна – провідний бібліотекар НБ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Киричок Ірина Василівна – директор НБ ХНМУ

Кізченко Ірина Олександрівна – завідувача відділом НБ НаУКМА

Костюкевич Тетяна Василівна – завідувача відділом НБ ХНМУ

Лосієвський Ігор Якович – завідувач НДВ книгознавства ХДНБ ім. В. Г. Короленка

Пасмор Надія Петрівна – канд. пед. наук, директор НБ НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Саєнко Валентина Михайлівна – провідний бібліотекар
НБ ХНУРЕ

Самофал Ольга Іванівна – завідувача відділом НБ НУ
“ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Фролова Наталія Миколаївна – заступник директора НБ
НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Шахова Світлана Анатолівна – завідувача сектором НБ
НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

Крижна Валентина Миколаївна – канд. юрид. наук, доц.
каф. цивільного права № 2 НУ “ЮАУ ім. Ярослава Мудрого”

ЗМІСТ

Тацій В. Я., Іванов С. М., Карасюк В. В., Глинянський С. В. Бахмет Т. Б.	Центр інформаційних технологій як технологічна база бібліотеки електронних копій раритетних видань.....	3
	Архівний фонд Харківської спеціалізованої музично-театральної бібліотеки ім. К. С. Станіславського: історія і майбутнє..	7
Бекішева О. І.	Книгозберігання: від рукопису до електронного носія.....	10
Булич Н. Н.	Проблеми комплектовання отделов редких книг вузовских библиотек.....	13
Зінькова І. Р.	Оцифрування фондів рідкісних та цінних видань: сучасні рішення та можливості взаємодії.....	18
Зоря Л. Г.	Коллекционное хранение изданий в отделах редких книг.....	23
Карась З. М.	Впровадження сучасних інформаційних технологій в роботу відділів рідкісних видань.....	26
Киричок І. В., Костюкевич Т. В. Кізченко І. О.	Цінні видання як відображення розвитку медичної науки Слобожанщини 18-19 ст....	29
	Приватна книжкова колекція Омеляна Прицака в Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Короткий огляд фонду, умови та перспективи зберігання.....	33
Лосієвський І. Я.	Актуальні питання експертизи цінності та відбору книжкових пам’яток до Держреєстру....	36
Пасмор Н. П.	Сучасна бібліотека – центр створення і зберігання інформаційних ресурсів.....	41
Саєнко В. М., Этенко Н. Ю.	Популяризація фонду рідкої и ценной книги: синтез традиционных способов и виртуальных форм.....	45

Самофал О. І.	Колекція раритетних періодичних видань бібліотеки Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”.....	49
Фролова Н. Н.	Формирование инновационного климата как фактор развития библиотек редких книг.....	52
Шахова С. А.	Окремі питання збереження цифрових ресурсів.....	55
Крижна В. М.	Право на доступ до бібліотечних фондів в інформаційний вік: досвід ЄС, Швейцарії та США.....	59

Наукове видання

**ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВІДДІЛІВ РІДКІСНИХ КНИГ
БІБЛІОТЕК В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ**

**матеріали виступів учасників “круглого столу”
(м. Харків, 29 березня 2012 р.)**

За загальною редакцією канд. пед. наук Н. П. Пасмор

Відповідальна за випуск *Н. П. Пасмор*

Редактори: *В. В. Арнаутова, Л. В. Русанова*
Комп’ютерна верстка *А. В. Старжинської*

Поза планом

Підп. до друку 26.03.2012. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк: ризограф. Ум. друк. арк. 3,62. Облік.-вид. арк. 2,62. Вид. № 91.
Тираж прим. Зам. № 4388. Ціна договірна.

Редакційно-видавничий відділ
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.

Друкарня
Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна.